

E. Gibbon:
O PRÁVU ŘÍMSKÉM.

Z anglického jazyka přeložil

J. Váňa,

bývalý professor ruské řeči na českoslovanské obch. akademii.

V PRAZE.

KNIHTISKÁRNA: MILITKÝ A NOVÁK. — NÁKLADEM VLASTNÍM.
1880.

O právu římském.

Slavná vítězství Justinianova rozplynula v zapomenutí, ale jméno zákonodárce stkví se na pomníku překrásném a nehynoucím. Za panování a péči jeho shrnuta byla občanská právověda v nesmrtelná díla Codexu, Pandekt a Institucí.^{*)} Veřejná vůle Římanů vnikala nehluchně do domácích zřízení Evropy,^{**)} aneb jim byla úsilovně vštěpována, a zákony Justiniana podnes jsou v úctě a vážnosti u neodvislých národů, kteří jich poslouchají. Moudrý a požehnaný jest panovník, jenž slávu svou spojil s oslavou a blahem nejširší třídy lidí. Vystavovati původce jejich ve světle nejluznějším, bývalo za všech věků nejhorlivějším snažením právníků. Se zbožností připomínají se jeho ctnosti; zakrývají neb popírají se jeho slabosti, a propadají kruté pokutě ti, již v pošetilosti a vzdoru hledí pokáleti velebnost jeho kmentu. Přílišné holdování lásky vyvolalo, jakož se obyčejně stává, podrážděnou opposici, a povaha Justinianova posuzována byla se slepou nemírností i pochlebenství i nepřízní; ano sekta jedna (Anti-Triboniové) nespravedlivě upírala jemu, jeho rádcům i zákonům všechnu chválu i zásluhu. Nenáležeje ku straně žádné, dbaje toliko pravdy a historické přesnosti, a maje vůdce nejstřízlivější a nejschopnější, přistupuji přece s oprávněnou nedůvěrou k vyličení římského občanského práva, na které přemnozí vyčerpali celé své žití, a o němž sepsány byly celé knihovny. Zákony národa tvoří nejpoučnější část jeho historie; ač jsem si umínil psát annály rozpadávající se monarchie, chci se pozastavit u republiky a podýchat jejím čistým i osvěžujícím vzduchem. Budu stopovati římskou právovědu od Romula až k Justinianu, ocením práce tohoto císaře a prodlím i posoudím zásady vědy, tak důležité míru i blahu společnosti.

^{*)} Justiniana císaře Ustanovenie atd.

^{**)} Právo římské uvedeno bylo do Německa, Čech, Uherska, Polska a Škotska. Itálie a Francie byly buď pod přímým neb nepřímým jeho vlivem. I v Anglii těšilo se vážnosti veliké do Edwarda I., národního to Justiniana.

Nejdávnější vláda v Římě sestávala, ne bez politického umění, z voleného krále, rady urozených a valné hromady lidu. O válce a věcech náboženských rozhodoval nejvyšší úřad, jenž také navrhoval zákony, o nichž se jednalo v radě, a které docházely konečného schválení aneb zamítnutí většinou hlasů v třiceti kuriích či sborech celého města.

Romulus, Numa a Servius Tullius slynou nejstaršími zákonodárci, a každému z nich náleží podíl z trojnásobného rozdělení právorovny.

Zákony o manželství, vychování dítek a autoritě rodičů, jichž původ od přírody samé pocházejí se zdá, připisují se vrozené moudrosti Romulově. Zákon o národech a o bohoslužbě, jež Numa zavedl, pochází z rozmluv jeho, jež mívával tento panovník s vlou Egerií za doby noční. Zákon občanský přisuzuje se zkušenosti Servia: onť zvažil práva i statky sedmi tříd občanských a bděl pomocí padesáti nových pravidel nad zachováváním smluv a pokutováním zločinu. Říše, již dal směr demokratický, zabočila za posledního Tarquinia v bezzákonnou despotii, a když úřad královský byl zrušen, jali se patriciové odklízeti blahodárnou svobodu. Královské zákony přišly v nenávisť a zapomenutí, nebo byly umlčovány od kněží a velmožů. Až do konce šedesáti let toužil římský občan na to, že jím vládnou třádkové zcela libovolně.

Kladná ustanovení králů však přec přecházela ve veřejné a soukromé obyčejy města; některé zlomky této staroslavné vedy byly sebrány píli starožitníků, a asi ve dvaceti textech zachovalo se neuhlazené nářečí pelagické. Přejdu známou pověst o decemvirech, kteří vepsali dvanáct desek práva římského do kovu, dřeva i slonové kosti. Právo to jest provanuto přísným a řevnivým duchem stavu šlechtického, jenž nerad vyhovoval spravedlivým požadavkům lidu. Přece ale podstata dvanácti desek přispůsobena byla stavu města, a Římané setřáslí barbarism, jelikož jevíli spůsoblost poznávat a přejímat ustanovení osvícenějších sousedů. Mudrc z Efezu prchl z rodné země své před záští, a dříve než dostihl břehů Latia, zabýval se pozorováním rozličných zjevů v lidské přirozenosti a občanské společnosti. Vědu svou sdělil zákonodárcům Říma, a na Foru postavena byla Hermodoru socha na trvalou památku. Názvy a rozdělení měděných peněz, jediné to mince v juné říši, byly původu dorického; žně Campagně a Sicilie ukájely potřeby lidu, jehož zemědělství vázlo ve válkách a rozbrojích. Jelikož obchodní spojení byla již utkaná, mohli ti, kteří se vraceli po Tibeře, přivážeti domů i náklad politické moudrosti. Z osad Veliké Grecie dováželo se umění do mateřské země, kde se zvelebovalo. Cumae a Rhegium, Crotona a Tarentum, Agrigentum a Syrakusy byly v řadě měst nejvíce zkvétajících. Žáci Pythagorovi uvedli filosofii ve službu vladaření: nepsaný zákon Gharonda

opřel se o básnictví i hudbu, a Zaleucus založil republiku Locrianů, která trvala nezměněnou přes dvě stě let.

Z podobné národní hrdosti Livius i Dionysius ochotně věří, že vyslanci Říma navštívili Atheny za moudré a věhlasné správy Perikleovy, a že zákony Solonovy přešly do dvanácti desek. Kdyby podobné vyslanectví od barbarů Hesperu bylo přistálo, bylo by jméno římské známo mezi Řeky již před panováním Alexandra, a zvědavost potomních by se byla dopídila nějakých toho dokladů. Pamětníky athenské mlčí o tom, a také se nezdá víře podobným, že by patriciové se byli odvážili daleké a nebezpečné plavby proto, aby přijali nejryzejší vzor demokracie. Porovnáním desek Solonových s deskami decemvirů ovšem vyjde nahodilá snad některých pravidel podoba na jevo, ku př. těch, která příroda a rozum zjevily každé společnosti, jakož i o společném původu obou z Egypta neb Fenicie. Ve všech vynikajících črtách veřejné a soukromé právovědy jsou si zákonodárcové Říma i Athen vzájemně cizími, ano protikladnými.

Buď si původ a přednosti dvanácti desek jakékoli, u Římanů získaly si neobmezenou úctu, kterou všichni zákonodárcové hledí zbudit ku svým obecním ustanovením. Cicero je doporučuje pilnému studiu co poučné i zajímavé. „Mysl naše se baví, nacházejíc v nich obraz dávných obyčejů i výrazů; dále vštěpuje zdravé zásady o vládě i mravech. Neostýchám se prohlásit, že stručná snešení decemvirů vynikají co do ryzé ceny i nad celé knihovny řeckých filosofů.“ „Jak podivuhodná,“ praví jinde s čestnou neb přetvářenou hrdostí Tullius, „byla moudrost našich předků! My jedině jsme pány právní vědy, a přednostenství naše je tím zřejmější, pohledneme-li blahosklonně na nevzdělanou a skorem směšnou právovědu Drakona, Solona a Lykurga. Dvanácti deskám učili se z paměti jinoši, a starci o nich přemýšleli; byly opisovány a ozdobovány s velikou pílí; unikly plamenům, jež se šířily v patách Gallů; zachovaly se za Justiniana, a napotomní jich zmizení nahrazeno bylo pracemi novějších kritiků. Ač staroslavné tyto památky byly pravidlem práva a pramenem pravosudí, byly později ověšeny břemenem přerozmanitých i nových zákonů, a po pěti stech letech staly se zlem, jež bylo nesnesitelnější než nešlechternosti páchané v městě. Tři tisíce kovových desek s usnešeními senátu a lidu uloženo bylo v Kapitólu. Některá usnešení, jako Julianský zákon proti utiskování, přesahovala počet jednoho sta kapitol. Decemvirové opominuli zavést ustanovení Zaleuka, které tak dlouho udrželo republiku jeho neporušenou. Lokritan, jenž navrhoval nový zákon, postavil se uprostřed shromáždění lidu s provazem na krku; byl-li zákon jeho zamítnut, byl na místě uškrcen. Decemvirové byli jmenováni, a desky jejich schvalovány od shromážděných centurií, v nichž jmění mělo převahu nad množstvím.

První třídě Římanů, totiž majitelům jednoho sta tisíc liber měděných, bylo propůjčeno osm a devadesát hlasů, a na ostatních nižších šest tříd dostalo se jich jen pět a devadesát, kteréž dle majetnosti rozděleny byly chytrou politikou Servia. Tribunové však za nedlouho prorazili širší a v lidu oblíbenější zásadu, že totiž každý občan má stejné právo ukládati zákony, jež musí poslouchat. Místo centurií zavedeny byly třídy, a patriciům bylo se po marném odporu podvolit usnešením shromáždění, v nichž hlasy jejich měly platnost jako kteréhokoli plebeje. Pokud třídy kráčely za sebou po úzkém mostě a hlasovaly nahlas, bylo jednání každého občana zřejmo všem přátelům jeho i krajanům. Dlužník ohlížel se na přání svého věřitele, člověk odvísly nemohl se odvážit hlasovati proti svému chlebodárci, vojevůdce strhl za sebou bývalé své vojíny, a vážně si vykračující hodnostář jen pohledem svým poučil dav o tom, čeho by si přál. Nový způsob tajného hlasování (ballotáže) učinil konec vlivu bázně a ostychu, cti i zájmu, a zneužívání svobody urychlovalo nastoupení anarchie a despotie. Římané toužili po rovnosti, a té se jim dostalo tím, že se stali všichni stejně nesvobodnými. Diktáty Augustovy byly formálně schvalovány od trpělivých tříd i centurií.

Jen jednou narazil na prudkou opposici. Poddaní jeho vzdali se politických svobod a hájili toliko volnost domácího života. Zákon, jímž se každý nutil vstoupiti do stavu manželského, byl hřmotně zamítnut. Propertius, kochající se v objetí Delie, jásal nad vítězstvím volné lásky, a celá oprava odložila se, až by dorostlo povolnější pokolení na světě. Opatrný uchvatitel moci byl tímto příkladem poučen o tom, že shromáždění lidu je pramenem mnohého nebezpečí; o odklizení tohoto práva pokusil se Augustus, a nástupci jeho se to podařilo bez odporu, ano nepozorovaně. Šedesát tisíc plebejských zákonodárců, kteří počtem svým byli silni, a jež chudoba zbavovala veškeré bázně, bylo nahrazeno šesti sty senatory, kteří svými úřady, statky i životy záviseli na milosti císařově. Ztráta exekutivní moci byla umírněna tím, že v náhradu za ni byla udělena autorita zákonodárná, a Ulpian právem tvrdil po dvou stech letech, že usnešení senátu nabyla síly a platnosti zákonů. Za časů svobody děla se mnohá usnešení lidu pod vlivem vášně aneb omylu té chvíle panujícího; Korneliánské, Pompejanské a Julianské zákony byly od jednotlivců namířeny proti panujícím nepořádkům, ale za panování Caesarů sestaven byl senát z úředníků a právníků, a bezúhonnost jeho v otázkách soukromé jurisprudence zřídka kdy byla bázní neb ziskuchtivostí pokálena.

Nejasnosti neb dvojsmyslnosti odpomaháno bylo příležitostnými edikty, které vydávali úředníci, přidělení hodnostmi státu.

Tato dávná právomocnost římských králů byla přenesena dle úřadů buď na konsuly a diktatory, censorsy i praetory; stejné právo

přijali na sebe i tribunové lidu, edilové a prokonsulové. V Římě i po krajích prohlášeny byly povinnosti poddaných, a úmysly správců i občanská jurisprudence byla upravována výročními edikty nejvyššího sudího, praetora města. Jakmile dosedl na tribunál, dal skrze vyvolavače ohlásit a později na obilné zdi i napsat ta pravidla, kterými se hodlal řídit v pochybných případech, jakož i ta uvolnění od přísného znění starších ustanovení, která by vlastní rozšafnost jeho slušnými uznávala. Zásada ohledu, která se spíše hodí k monarchii, byla zavedena i v republice. Platnosti zvučného jména i sběhlosti v unikání moci zákona přibývalo za následujících praetorů. Chytrostmi a vytáčkami překonával se jasný smysl decemvirů, a byl-li účel blahodárný, volily se prostředky pošetilé. Tajné nebo domnělé přání nebožtíka vítězilo nad pořádkem dědičným i formami závětními, a uchazeč, jenž byl vyloučen z dědictví, bral z rukou povolného praetora statky po zemřelém příbuzném neb dobrodinci. Při napravování soukromých křivd dopuštěny byly náhrady a pokuty v odporu s dávnou přísností dvanácti desek. Předstíráním mladosti, klamem i násilím rušily se závazky, aneb se omlouvalo uzavření nepohodlné smlouvy.

Právovědy tak neurčité a libovolné ovšem mohlo zneužíváno býti; podstata ano i forma spravedlnosti často obětovány byly predsudkům o ctnosti i pochvalných náklonnostech, někdy i lákavým výhodám neb mstivosti. Avšak poklesky a nepravosti každého praetora braly za své s uplynutím jeho ročního úřadu, a následující soudcové všimali si jen těch zásad, které rozum i praxe za dobré uznaly; pravidla řízení docházela řešením nových případů větší určitosti, a pokušením k nespravedlivosti učiněna přítrž Korne-lianským zákonem, jenž dočasného praetora měl k tomu, aby se držel doslovného znění prvního svolání.

Zvědavost a učenost Hadriana dokonaly úmysly, jež byl geniální Caesar pojal, a praetorství Salvia Juliana nezapomenutelným se stalo sestavením „Stálého ediktu.“ Tento přesný kodex byl schválen od císaře i senátu, a zákon s právosludím, jež byly na dlouho rozvedeny, se opět smířily. Místo dvanácti desek ustanoven byl Stálý edikt co nezměnné pravidlo občanské jurisprudence. Od Augusta až na Trajana ohlašovali moderní Caesarové své edikty tím způsobem, jakým to činili i rozliční římscí úředníci; posláním i řečí panovnickovy zanášely se úctyplně do rozhodnutí senátu. Hadrian zdá se být prvním, jenž bez přetvářky přijal na sebe plnou zákonodárnou moc.

Tato novota, jeho činné mysli tak příjemná, ujala se následkem panující té doby lhostejnosti a i proto, že byl dlouho nepřítomen sídlu vlády. Stejně politiky drželi se následující samovládcové, a dle drsné poněkud metafory Tertullianovy „temný i neprůchodný les starých zákonů byl vysekán sekyrou královských man-

dátů a ústav!“ Po čtyry století, od Hadriana až na Justiniana, veškerá soukromá právo věda byla tvořena vůlí panovníkovou, a nemnohá zřízení lidská neb božská zůstala na dřívějších svých základech. Vznik císařského zákonodárství byl zahalen temnotou doby a hrůzami ozbrojené despotie. Patolizalství a nevědomost, kterým se dařilo na výsluní římského i byzantinského dvora, oprádkaly vše pouhými smýšlenkami.

Lid nebo senát propůjčoval dřívějším Caesarům na jich žádost osvobození jejich osoby od povinností neb pokut, jež ustanovoval zvláštní řád. Každé povolení bylo skutkem právomoci, kterou republika vykonávala nad svým prvním občanem. Skrovná tato výsada stala se konečně prerogativou tyranů, a latinský výraz „*legibus solutus*“ (rozřešen od zákona) povzněl císaře nad veškeré obmezování jeho činů, a jeho vlastní svědomí i rozum staly se mu posvátným pravidlem jednání i konání.

I výroky senátu octly se v závislosti, ač se jimi za všech vládařů určovaly i titule i moc volených úředníků. Až když nejen mysle, ale i jazyk Římanů jevil známky porušenosti, byl královský zákon (*lex regia*) od Ulpiana aneb Tribuniana samého sestaven, a tak vznik císařské moci, ač ve skutečnosti nepravé a v následcích zotročující, byl ospravedlňován zásadami svobody a spravedlnosti. „Ale to, což vrchnímu pánu líbilo se, moc práva má, poněvadž právem královským, kteréž o vrchnosti jeho vynešeno jest, lid římský všecken nejvyšší ouřad i moc svou jemu dal a na něho vzložil.“ (Ustanovenie kn. 1., kap. 2., §. 6.) Vůle jednoho muže, snad jen pouhého dítěte, směla převážiti moudrost věků a snahy millionů. Řekové ve vlastní zvrhlosti hlásali hrdě, že neobmezená zákonodárná moc jedině v jeho ruce bezpečně spočívá. „Jaké výhody neb vášně!“ volá Theophilus na dvoře Justinianově, „mohou se dotknouti klidné a velebné vznešenosti samovládcovy? On jest pánem nad životem i statky svých poddaných, a kdož upadli v nemilost jeho, k mrtvým přičtení býti mohou.“ Dějepisec, odmítaje veškeré pochlebenství, smí vyznat, že absolutní vladař veliké říše v otázkách soukromé jurisprudence jen zřídka kdy může podléhat osobním ohledům.

Ctnost neb rozum napoví jeho mysli, že jest ochráncem míru a práva, a že zájem společnosti celé je sloučen s jeho vlastním. Za vlády slabé a nešlechtné zasedali na stoličce soudu moudrosti a rozšafnosti věhlasní mužové Papinian i Ulpian, a jména Karakally i jeho ministrů podepsána jsou vedle nejryzejších částí *Codexu* a *Pandekt*.

Tyran v Římě býval často dobrodincem v krajích. Dýka učinila konec nešlechtnostem Domitianovým, ale opatrný Nerva potvrdil jeho úkony, které byly od rozhorleného senátu, jásačícího nad svým osvobozením, zamítnuty.

Ale i v reskriptech, odpovědích to na úrady úředníků, mohl i nejmoudřejší panovník v omyl uveden býti, byla-li mu věc stranicky vyložena. Toto zlo, jímž kvapné rozhodnutí bylo počteno stejně se zralým a dobře uváženým výkonem zákonodárství, odsouzeno bylo zdravým smyslem i příkladem Trajanovým. Císařovy reskripty, výsady, výnosy a schválení podpisovány byly červcovým inkoustem a rozesílány po krajích co všeobecné neb zvláštní zákony, jež úřadové měli vykonávat a poddaní plnit. Jelikož počet jich ustavičně vzrůstal, stávalo se pravidlo poslušnosti vždy pochybnějším a nejasnějším, i musela tedy vůle panovníkova ustálena a zjištěna býti v Gregoriánském, Hermogeniánském a Theodosiánském codexu.

Prvnější dva, z nichž se zachovaly některé zlomky, sestaveny byly ode dvou soukromých právníků, aby zachovány byly ústavy pohanských císařů od Hadriana až na Konstantina. Třetí, dosud zachovalý, sestaven byl v šestnácti knihách na rozkaz mladého Theodosia, aby zaznamenány byly posvátné zákony křesťanských vládařů od Konstantina až na jeho vlastní dobu. Tyto tři zákoníky našly také autority i v soudech, a co nebylo uloženo v těchto posvátných knihách, mohlo se strany soudce považovati se za podvržené neb zastaralé.

U národů divokých nahrazují nedostatek písmen viditelné posušky, které budí pozornost a vstěpují v paměť jakékoli veřejné neb soukromé jednání. Právovéda nejstarších Římanů nacházela výrazu v němohře; slova byla přispůsobena k posuškům, a nepatrný omyl neb opominutí forem při řízení mívalo za následek, že i nejspravedlivější nároky ztrácely platnosti. Svazek manželský označoval se potřebnými živly ohněm a vodou; rozvedená žena odevzdala svazek klíčů, jež jí byly svěřeny na znamení, že se veškerá domácnost odevzdává pod její správu. Propuštění syna neb otroka dávalo se tak, že propouštěný dostal lehký políček; hození kamene znamenalo, že se něco zapovídá; nařízení se odvolávalo přelomením proutku; zatátá pěst znamenala přijetí závazku; pravá ruka představovala věru a důvěru.

Zrušení smlouvy znamenalo zlomené stéblo. Míry a váhy užívalo se při všech výplatách. Dědic musel luskat prsty, svléci oděv a tančit radostí. Stopoval-li občan ukradený majetek do sousedního domu, zahalil nahotu svou plátěnou rouškou a tvář svou skrýval pod škrabošku, aby nedal pohoršení pannám a ženám.

Žalobník dotýkal se při soudním řízení uší svého svědka, bral nepodajného svého protivníka za krk a dovolával se žalostivě pomoci svých spoluobčanů. Soupeřové svírali si ruce, jako by se chtěli pustit v boj před soudnou stolicí praetora, jenž je vybízel, aby mu zjevili příčinu sporu. Odcházel, vracel se opět odměřeným chodem, až vrhli k nohám jeho hroudu země, jako by

chtěli oznamovati půdu, o kterou se potýkali. Tato tajuplná věda slov a soudních posuňků byla dědictvím po nejvyšších kněžích (pontifex) a patricích, kteří podobně chaldejským vykladačům hvězd ustanovovali svým chráněncům dny řízení a svěcení. Tyto důležité pošetilsti smísily se s náboženstvím Numovým, a lid římský tonul i po uveřejnění dvanácti desek v nevědomosti ohledně soudního jednání.

Naposled prozradili někteří úředníci z lidu (plebejové) výnosné tajemství, a v době osvícenější takové právní jednání sice ještě se zachovávalo, až bylo jen na posměch. Dávnost, která posvěcovala zprvu tyto výkony, učinila je konečně nesrozumitelnými, až i zbytečnými.

Mudrcové římské jali se v přísnějším slova smyslu pěstovati svobodnější umění, a mohou se tudíž považovati za vlastní původce římského práva. Čím více se měnila i řeč i mravy Římanů, tím nesrozumitelnějším stával se každému dorůstajícímu pokolení sloh dvanácti desek, a místa nejasná bývala jen nedostatečně vysvětlována studii právních starožitníků. Nastala práce čestná a důležitá, totiž: určit dvojmyslnosti, stlačit rozvlácnost, přiměřit zásady, rozšířit výslednosti a směřit skutečná nebo zdánlivá protivořečí; tak vnikli znenáhla vykladači starých řádů v obor zákonodárství. S pomocí jejich subtilných výkladů jali se rozšafní praetorové opravovati tyranii zatemnělejších věků. Prostředků užíváno bylo sice zvláštních i spletitých, cílem ale umělé právovědy bylo přivedení k platnosti pouhých požadavků přírody a rozumu; k tomu vhodně posloužil důvtip soukromých občanů, kteří k podemletí přítomného veřejného řádu ve své zemi pracovali.

Tisíciletá skorem revoluce, sahající od dvanácti desek až k panování Justiniana, může se rozdělit asi na tři doby, stejné co do trvání, ale od sebe rozdílné co do způsobu pěstování práva, a co do povahy právníků. V době nejprvnější obmezena byla známost práva římského jen na úzký kruh, a to sice následkem panující nevědomosti i pýchy. V dny veřejné, o trzích a při schůzích, procházeli se mistři tohoto umění na Foru, jsouce ochotni poskytnouti hledané rady i nejnižšímu občanu, na jehož hlas mohli při budoucích příležitostech počítat co náhradu. Když jim přibýlo let a vážnosti, usadili se ve svých domech na stolec či trůn, a s trpělivou velebností očekávali návštěvy chráněnců, kteří hned na úsvitě z okolí i města přicházeli, a hřměním na dveře předpuštění se domáhali.

Povinnosti pospolitého života, rozmanité případy v soudním řízení bývaly obyčejným předmětem těchto úrad, a ústní neb psaná mínění právních řídila se pravidly opatrnosti a zákona. Junoši jejich třídy a rodin směli naslouchati, ano dostávalo se jim ještě

i soukromého návodu. Pokolení Muciů dlouho slynilo dědičnou znalostí občanského práva.

Doba druhá, věk to učené a věhlasné právovědy, sáhala od narození Cicerona až do panování Severa Alexandra. Byl zaveden system, zřizovaly se školy, skládaly se knihy a z živých i mrtvých čerpáno vzdělání žáků. Tripartita Aelia Pacta, jenž přezván byl Cautus, totiž Chytrý, zachovala se co nejstarší spis právovědecký. Cato censor přizískal si slávy svými a syna svého právníckými studiemi. Tři mudrcové v právu ozdobili jméno Mucius Scaevola, ale zdokonalení této vědy připisuje se Serviu Sulpiciu, příteli Tulliové. Skvělá doba republiky a Caesarů, nad kterou rozlévá se jasná záře, zakončena byla ctihodnými muži: Papinianem, Paulem a Ulpianem. Jména jejich i rozličné názvy jich děl byla uchráněna od zapomenutí, a příklad Labeonův dává nám ponětí o jich pílí a plodnosti. Tento vynikající právník rozdělil rok svůj na přebývání venkovské i ve městě, pro záležitosti vlastní a spisování; čtyry sta knih počítá se co ovoce jeho uchýlení se do samoty. Ze sbírky soupeře jeho Capitona uvádí se výslovně kniha dvě stě padesátá devátá, a jen nemnozí učitelé dovedli vyčerpát mínění svá v méně než sto knihách. V době třetí, mezi panováním Alexandra a Justiniana, orakule právovědy skorem umlkly. Míra vědychtivosti byla naplněna, na trůně zasedali tyranové a barbaři, čilé mysle byly rozníceny věcmi náboženskými, a učitelé v Římě, Cařihradu a Berytu spokojovali se opakováním toho, čemu učili osvícenější jich předchůdcové. Dle pozvolného pokroku a rychlého úpadku těchto právních studií možno soudit, že vyžadují stav míru a vzdělanosti. Množství právníků, kteří se vyskytli v době střední, dokazuje zřejmě, že takovým studiím se může věnovati kdokoli, má-li jen obyčejný podíl soudnosti, zkušenosti a snažnosti. Genij Cicerona a Virgilia pohřešován byl tím více, čím zřejměji vycházelo v potomních dobách na jevo, že žádná z nich nemůže vytvořiti podobný neb druhý; avšak věhlasní učitelé práva měli jistotu, že odchovají žáky sobě rovné, aneb i zásluhami věhlasnější.

Právověda, která byla jen nekloudně přispůsobena k potřebám prvních Římanů, došla v sedmém století města vyššího vytržení a zdokonalení sblížením se s filosofií řeckou. Zkušenost a obyčeje naučily Scaevoly, ale Servius Sulpicius byl prvním právníkem, jenž osnoval svou vědu na všeobecné theorii. K rozeznání pravdy od klamu použil logiky Aristotela a Stoiků, uvedl oddělné případy na všeobecné zásady a jasností pořádku a výmluvnosti pronikl neurčitý celek. Vrstevník jeho, Cicero, netoužil po slávě právníka, ale právověda jeho vlasti ozdobena byla nevyrovnaným jeho genijem, jenž v zlato proměňuje, oč zavádí. Dle příkladu Platona sestavil republiku, a k potřebě této republiky napsal pojednání o zákonech, ve kterém moudrost a spravedlnost římské konstituce připisuje pů-

vodu nadpozemskému. Dle jeho vznešené hypotézy tvoří celý vesmír jednu obec, a bohové i lidé, již účastní jsou stejné podstaty, jsou členy této obce; rozum sám předpisuje zákony přírody a národů, a veškeré kladné instituce, jakkoli změněné dle příhody a obyčejů, čerpány jsou z pravidel práva, které božství vepsalo v každou ctnostnou mysl. Z těchto filosofických mysterií vylučuje Skeptiky, kteří nechtějí věřit, a Epikurejce, kteří jsou neochotni jednat. Zejména poslednější vzdali se péče o republiku, a proto jim radí, aby dřímali ve stínu svých zahrad. Na novou akademii vznášel pokornou prosbu, aby nezvedala hlasu svého k námitkám proti ladné a velkolepé stavbě jeho vznešeného systému. Dovolává se Platona, Aristotela a Zenona co jediných učitelů, kteří tuží a poučují občana v povinnostech pospolitého života. Zbraň Stoiků se mu zdála nejkaldnější, a ve školách právovědy užívalo se jí i pro potřebu i k ozdobě. Ve sloupení (portiku) učili se římstí právníci žít, rozumovat a umírat, ale zároveň dotkly se jich poněkud předsudky sekty, zamilovali si paradox, tvrdošíjně hádky a úzkostlivé lpění na slovech a slovných rozdílech.

Aby se zjistilo právo majetku, byla dána přednost formě před věcí, a stejnost zločinů dovozuje Trebatius tím míněním, že kdo se dotýká ucha, dotýká se celého těla, a že kdo krade z hromady obilí neb soudku vína, je vinen krádeží celého.

Zacházení se zbrojí, výmluvnost a studium občanského práva dopomáhaly občanu k čestným úřadům v římském státě; spojily-li se tyto vlastnosti v jedné osobě, objevily se všechny v dokonalém svém lesku. Vydával-li učený praetor edikt, dbal především soukromých svých pocítění, avšak bral i úctyplný zřetel na mínění censora neb konsula. Byl-li výklad zákona pochybný, rozhodovaly ctnost i věhlas právníka. Chytráctví patriciů bylo dlouho zahaleno rouškou tajuplnosti; teprve svobodou zkoumání za doby osvícenější došly všeobecné základy právovědy svého ustálení. Subtylné a spleťité případy objasňovaly se hádkami na Foru vedenými; pravidla, axiomy a definice uznávaly se za pouho-pouhé výroky rozumu a jednání tribunálů bylo propleteno souhlasem právních učitelů. Avšak tito vykladačové nemohli zákonům dopomáhat ani k platnosti ani k plnění, mohli soudcové pomíjet autoritu i Scaevolů, kterou mnohdy důvtipný právník převrhl buď výmluvností neb sofismaty.

Augustus a Tiberius nejdříve použili vědy právnické co prospěšného nástroje, a jejich servilní práci přispůsoben byl starý systém k duchu a názoru despotie. Pod rouškou péče o zachování důstojnosti vědy, přenešena byla výsada podpisovat a pronášet platná právní mínění na senátory a ekvestry, kteří již napřed potvrzení vladaře dosáhli. Toto výsadní právo (monopolie) potrvávalo, až Hadrian navrátil svobodu tohoto povolání každému občanu, jenž

si byl vědom svých vědomostí a své schopnosti. Opatrný praetor řídil se dle svých učitelů, a soudcové byli povinni držeti se i výkladu i textu zákona, a užívání kodicilů vešlo v pamětihodnou novotu, kterou i Augustus na radu právníků schválil. Od soudců mohlo se požadovat, aby se srovnávali s právníky, jestli jen právníci souhlasili mezi sebou. Avšak veškeré instituce jsou výsledkem obyčejů a předsudků; zákon i řeč bývají dvojsmyslné neb ménivé. Kde nemůže rozhodnouti rozum, rozdmychuje se pěstování hádek řevnivostí soupeřů, marnivostí mistrů a slepou oddaností jich žáků. Takovým způsobem rozdvojena byla římská právověda na slavné druhdy sekty Prokulianů a Sabinianů. Dva mudrcové v právu, Ateius Capito a Antistius Labeo byli ozdobou klidné doby Augustovy.

Prvý těšil se přízni vladařově, druhý vyznamenával se spíše opovrhováním této přízně a přísnou, ač neškodnou opposicí proti samovládci římskému. Právní jich studie byly pod vlivem povah a zásad každého z nich. Labeo držel se formy staré republiky, soupeř jeho přidal se, pamětliv jsa svého prospěchu, ku vznikající monarchii. Jelikož vlastností dvořanůna bývá krotkost a podajnost, osmělil se Capito jen zřídka odchýlit se od poněti a slov svého předchůdce; za to setrval smělý republikán při svých samostatných myšlenkách, neboje se ani paradoxu ani novot. Volnost Labeonova ale bývala často spoutávána vlastními jeho přísnými závěrkami; řešil dle písmeny zákona i takové otázky, o kterých pojednával povolnější jeho soupeř se svobodomyšlností, zdravému smyslu i lidskému citu přiměřenější. Bylo-li placení penězi nabíráno směňováním, považoval Capito tuto zdětku*) za správný trh a při poznávání věku vyspělosti bral zřetel více na přírodu než na ustanovenou dobu dvanácti neb čtrnácti let. Nestejnost mysli šla všemi spisy a přednáškami obou původců škol Capitona a Labeona a školy tyto, které dle nejslovutnějších učitelů Sabina a Procula název obdržely, nevražily na sebe od času Augusta až na dobu Hadrianovu. Těmže stranám dávala se jména Cassianů a Pegasianů a sice zvláštním jakýmsi převrácením octla se věc lidu v rukou Pegasa, plachého to otroka Domitianova, an miláčkem Caesarů se stal Cassius, jenž se honosil dle původu svého předkem vlastencem a vrahem. Stálým ediktem vniklo do hádek stran více ustálenosti. Hadrian získal k tomuto důležitému účelu vůdce Sabinianů, čímž přátelé monarchie nabyli vrchu, ale Salvius Julian umírněností svou ujednal svolna smír mezi vítězi a přemoženými. Právníci doby Antoninské, podobně současným filosofům, odmítali autoritu mistra a přibírali z každého systému nauky pravdě nejpodobnější. Kdyby výběr jejich byl býval jednohlasnější, nebyly

*) Ruské sdělka = сделка, zn. transakci.

Pozn. překlad.

by spisy jejich tak objemné. Svědomí soudcovo bylo množstvím závažností i nesrovnalých dosvědčení mateno, a každý výrok, jež vášní neb zájmem veden učinil, mohl odvoláním se na věhlasné jméno ospravedlněn býti, neboť ediktem shovívavého Theodosia mladšího byl zbaven namáhání důvody jejich porovnávat a vážit. Pět právníků: Caius, Papinian, Paul, Ulpian a Modestinus bylo ustanoveno za orakulum právovědy; většina rozhodovala a bylo-li stejně hlasů, náležel rozhodovací hlas Papinianu, jehož vynikající moudrost se uznávala.

Když Justinian na trůn dosedl, nastalo mu opravení římského práva, práce to obtížná, ale nevyhnutelná. Přerozmanité zákony i souhlasná mínění sneseny byly během desíti století v mnohých tisících svazků, na jejichž zakoupení nedostačovalo i veliké jmění a které i s nejskvělejšími schopnostmi nelze bylo proniknout. Knihy byly tak vzácné, že i bohatí soudcové při jednáních svých na vlastní necvičenou obezřelost odkázáni byli.

Poddaní v krajinách řeckých nerozuměli jazyku, v němž se rozhodovalo o jich životě i majetku a barbarskému nářečí Latinů vyučovalo se jen povrchně na akademiích v Berytu a Cařihradě. Justinianovi ale, co illyrskému vojínu, bylo nářečí toto hned z mladosti známo. Učinil výběr, jakož se na vladaře sluší, mezi nejosvědčenějšími právníky na východě, a ti zároveň s panovníkem na opravách pracovali se jali. Praxe advokátů, zkušenost úředníků přispěly k ustálení theorie učitelů, a Tribonius provanul celý podnik svým čilým duchem.

Neobyčejný tento muž, o němž roznášelo se mnoho chvály i hany, narodil se v Sidu v Pamphylii. Duch jeho, jako Baconův, objímal všechny záležitosti a veškeré vědění své doby; psalť veršem i prosou o nejrozmantějších věcech. Složil dvojí chvalozpěv na Justiniana a na život filosofa Theodota; pojednával o štěstí a povinnostech vladařských; sestavil Homerův katalog a čtyry a dvacet druhů rozměru; psal o hvězdářské soustavě Ptolomea, o změnách měsíců, oběžnicích a harmonickém systému světa. Kromě literatury řecké znal také a užíval jazyka latinského; dila právníků římských byla uložena nejen v jeho knihovně ale i v jeho mysli a vůbec horlivě zabýval se těmi uměními, které nejspíše vedou k bohatství a vyznamenání. Ze soudní sně praetoriánských praefectů vyšinul se až k hodnostem quaestora, konsula a náčelníka úradů. Radní sbor Justinianův rád naslouchal jeho výmluvnosti i moudrosti, a jemnost i vládlost jeho chování mřnily závisť. Na ujmu dobré pověsti přičítaly se Triboniovi lakotnost a nedostatek zbožnosti. První ministr u dvora, jenž se vyznamenával nesnášlivostí a hemžil se pobožnostkáři, byl obviňován z nepřátelského smýšlení ku víře křesťanů, a kolovalo o něm i domnění, že je tajný atheista a pohan,

což se myslelo, ač neprávem, i o posledních mudrcích řeckých. Nejsnáze bylo dokázat jeho lakotnost, ježto ji přemnoží museli ucítit.

Jestli se při vykonávání práva a pravdy skutečně nechal svádět dary, přichází nám opět příklad Baconův na mysl, a všechny zásluhy Triboniovy nevyhladí jeho podlosti, poskvínil-li posvátnost svého úřadu, a jestli zaváděl, měnil a zrušoval zákony z podlého ohledu na vlastní výhody. Když v Cařihradu vzbouření vypuklo, vyhovělo se všeobecné spravedlivé nevoli a rozjitřenosti jeho sesazením, ale brzy na to byl opět na úřad quaestora dosazen a těšil se po celých dvacet let, až do posledního okamžiku života, přízní i důvěře císařově. Justinian sám vynášel jeho poddanost, protože pro ješitnost viděti nemohl, v jak mrzké pochlebenství tato poddanost upadávala. Tribonian zbožňoval ctnosti svého pána, o němž tvrdíval, že takového knížete země není ani hodna, ano přetvářel i zbožný strach o Justiniana, jenž by prý jako Eliáš neb Romulus vzhůru se vznésti a za živa v příbytcích nebeské slávy octnouti se mohl.

Kdyby byl Caesar docílil opravy práva římského, byl by tvůrčí duch jeho, přemýšlením a studii vytríbený, podal světu čistý a původní systém právovédy. Ať pochlebenství naplouvá cokoli, třeba přece doznati, že císař říše východní nebyl dosti samostatným, aby soukromý svůj soud ustanovil co příklad spravedlnosti. Maje sám zákonodárnou moc, čerpal přece z toho, co na světlo vynesly čas a veřejné mínění, a nad kompilacemi jeho bděl mudrcové a zákonodárcové minulých věků.

Díla jeho nepředstavují jednodlitou sochu, již utvořila ruka jediného umělce, ale pestrou dlažbu ze starodávných i drahocenných, ale často nesouvislých zlomků složenou. Za prvního leta svého panování nařídil věrnému Triboniově a devíti učeným soudruhům, aby přehlédli ustanovení předchůdců jeho, jakož byla od časů Hadriana shrnuta v *codexu Gregoria*, *Hermogena* a *Theodosia*; aby vymítli omyly a protivořečí, vyloučili to, co bylo zastaralé neb zbytečné, i vybrali a shrnuli moudré a blahodárné zákony, kteréž by se při jednáních v soudních síních hodily, aneb poddaným ku potřebě byly. Práce tato byla ve čtrnácti měsících dokonána a dvanáct knih či desek, jež noví decemvirové vydali, mělo vlastně býti nápodoběním díla římských předchůdců. Nový *codex* počten byl jménem Justinianovým a potvrzen královskou jeho pečetí; authentické přepisy byly od notářů i písařů rozmnoženy a úřadům v evropských, asiatských, potom i afrických provinciích rozeslány. Zákon říšský býval při slavnostních příležitostech u dveří chrámových prolašován.

Zbývala práce obtížnější, totiž: Najít ducha právovédy z rozhodnutí a domněnek, z otázek a hádek římských právníků. Sedmácti právníkům, majícím Tribonia v čele, byla od císaře dána

úplná právomoc nad spisy jejich předchůdců. Kdyby byli uloženou úlohu vykonali za deset let, byl by Justinian zajisté ocenil jejich plli, ale ukončivše sestavení *Digest* či *Pandekt* ve třech letech, zasloužili si chválu i hanu dle toho, jaká cena se jejich výkonu přisuzuje. Z knihovny Triboniovvy vyvolili jen čtyřicet nejslovutnějších právníků z dávnějších dob: dva tisíce pojednání bylo zkráceno a vtěsnáno do padesáti knih; i to bylo pečlivě zaznamenáno, že tři milliony řádek či vět uvedeno bylo na mírnější počet asi jen jednoho sta a padesáti tisíc.*) Vydání tohoto velikého díla odloženo bylo o měsíc po uveřejnění *Institucí*, a zdálo se to dosti rozumným, že základní prvky předcházely soubor římského práva. Jakmile císař práce jejich schválil, udělil zákonodárnou mocí svou i potvrzení těmto bádáním soukromých občanů; jejich výkladu dvanácti desek, Stálého ediktu, zákona lidu a usnešení senátu přiznána byla autorita textu, a text odstrčen byl stranou co nepotřebná, ač úctyhodná starožitnost.

Codex, *Pandekty* a *Institute* prohlášeny byly za zákonitý system práвовědy, jenž zaveden byl do soudní síně, a jemuž jedině vyučováno bylo na akademiích v Římě, Cařihradu a Berytu. Justinian ohlásil senátu i krajům své věčné orakule a vyznal, skryv pýchu svou pod škrabošku zbožnosti, že dokonání tak velikého díla jen pomoci božské a vyššímu nadšení připsati dlužno.

Jelikož císař netoužil po slávě původního skládání, jež často závist budí, můžeme právem od něho požadovati metodu, výběr a věrnost; skromné to, ale u sběratele nevyhnutelné vlastnosti. Mezi rozličnými kombinacemi názorů je nesnadno najít jednu, které by se mohla dát přednost, a jelikož pořádek, jehož Justinian užil, je v jeho třech dílech nestejný, mohou býti všechny nesprávné, alespoň jest jisto, že dvě nemohou být pravými zároveň. Při sbírání nejstarších zákonů pozíral, jak se zdá, na své předchůdce s řevnivostí i šetrností; ta třída zákonů ale nešla dále než k panování Hadriana, a pověřivým Theodosiem zavedené úzkostlivé rozeznávání pohanství a křesťanství nedošlo souhlasu lidstva. Právo-věda *Pandekt* je obsažena v době jednoho století, od Stálého ediktu až ke skonání Severa Alexandra. Právníci, kteří žili za prvních Caesarů, zřídka kdy přicházejí k slovu, a z doby republiky jen tři povšimnutí došli. Miláček Justinianův štítil se (tak se důrazně tvrdilo) světla svobody a vážnosti římských mudrců. Tribonian odsoudil k zapomenutí nepadělanou a přirozenou moudrost Catona, Scaevolů a Sulpicia, za to si všímal lidí, kteří mu byli duchem bližšími, a již se scházeli ze Syrie, Řecka a Afriky na dvůr císařský,

*) *Στοιχοι* starých rukopisů mohou se dobře nazývati větami či periodami, obsahujícími plný smysl, kteréž na pergamenových závitcích tvořily tolikéž nerovných řádek, co jich bylo do počtu.

aby latině, jakožto cizímu jazyku se naučili, a právníctví co zaměstnání výnosnému se věnovali. Od ministrů Justinianových nežádalo se, aby na ukojení zvědavosti starožitníků pracovali, ale aby k bezprostřednímu prospěchu lidu z římského práva jen užitečné a praktické části na světlo vynášeli; avšak spisy starých republikánů, jakkoli zvláštní neb výborné, k novému systému mravů, náboženství a vlády se nehodily. Kdyby učitelé a přátelé Cicerona nebyli upadli v zapomenutí, přiznali bychom se upřímně, že byli, vyjma ušlechtilost jazyka, co do vnitřní ceny od školy Papinianovy a Ulpianovy předstihnuti. Zákonověda jen zvolna uzrává postupem času i zkušenosti, a nejnovější právní spisovatelé mohou vždy s prospěchem používatí předcházející metody i četnějšího materialu.

Právníci z doby panování Antoniů studovali díla svých předchůdců, zmírnili filosofickým svým duchem krutost starobylosti, zjednodušili způsob jednání a vybědli z řevnivosti i předsudků odporujících si stran. O výběru autorit, z nichž složeny jsou Pandekty, rozhodoval úsudek Triboniův, avšak moc panovníka jeho nemohla ho rozřešit od posvátné povinnosti pravdivosti a věrnosti. Justinian co zákonodárce říše mohl zrušit všechny výkony Antoniů, mohl zatratit co pobuřující svobodné zásady, jichž se drželi poslední římscí právníci; avšak jsoucnost fakt minulých nemůže ani despotie odklidit, a císař dopustil se podvodu i padělání, porušiv čistotu jejich textu, podepsav jejich ctihodná jména pod slova a názory vlastní servilní vlády, a potlačiv mocí svou bezúhonné a autentické jejich přesvědčení. Tribonian a soudruhové jeho mohou učiněné změny a vložky omluviti tím, že se jim jednalo o jednotnost, ale i v tom se jejich péče jeví nedostatečnou, jelikož antinomie, čili protivořečí Codexu a Pandekt dosud vyžadují mnoho trpělivosti a důmyslu se strany moderních právníků.

Neprátelé Justinianovi roznášeli všeho důkazu postrádající pověst, že původce Pandekt právovědu starého Říma, máje ji za chybnou neb zbytečnou, spálil. Splnění takového kazisvětského přání mohl císař, sám zůstávaje nevinným, bezpečně přenechatí nevědomosti a času. Před vynalezením knihtiskařství a papíru mohli si jen největší boháčové opatrovat práce písarské, jakož i pomůcky k nim; proto můžeme tvrditi, že za tehdejší doby byla cena knih stokrát větší než je nyní.*) Opisy rozmnožovaly a obnovovaly se jen zvolna. Mnozí přepisovači, ziskuchtivostí svedeni jsouce, dopouštěli se svatočrádeže stíráním starodávných písmen, a Sofokles i Tacitus museli zmizeti z pergamenu, na kterém se potom psaly mešní knihy, homilie a zlatá legenda.

*) Když Faustus prodával v Paříži první tištěné bible za rukopisy, bral za jeden pergamenový exemplář místo pěti set korun jen padesát, což obecnost považovalo za nesmírnou láci, pokud nepřišlo podvodu na stopu.

Takový-li osud zastihl nejkrásnější spisy geniů, nemohlo se očekávat, že nudná a jalová díla, týkající se zastaralé vědy, budou uchráněna. Knihy právnické mohly zajímat jen nemnohé, cenu mohly mít jen pro dobu přítomnou, a proto upadaly v zapomenutí, jakmile je vytlačily nové a lepší změny, těšící se veřejné autoritě

V době míru a učenosti od Caesara až na posledního Antonia udály se mnohé ztráty, a nejprvnější hvězdy právnických škol i Fora, byly známy jen zvědavcům z podání a doslechu. Tři sta šedesát let zmatku a úpadku ještě více k zapomenutí přispělo; i možno pokládat, že spisy, jichž ztráta se připisuje nedbalosti Justinianově, v knihovnách na východě více k nalezení nebyly. Kopie Papiianovy neb Ulpinianovy, jež reformator zamítl, pokládány byly za nehodné povšimnutí; dvanáct desek a praetoriánský edikt nepozorovaně zmizely, a závist i nevědomost Řeků zničily neb zanedbaly památky starého Říma. I Pandekty jen stěží unikly nebezpečí všeobecné zkázy, a kritika prohlásila, že všechna vydání a veškeré rukopisy na západě sdělané, od jednoho originalu původ mají. *) Na začátku sedmého století byl přepsán v Cařihradě, potom se dostal událostmi válečnými i styky obchodními do Amalphi, Pisy**) i Florence***), kdež jest co posvátná památka†) uložen v starožitném paláci republiky.

Nejprvnější péči reformatora bývá, aby dílo své pojistil přede všemi budoucími reformami. Aby se text Pandekt, Institucí a Codexu neměnil, bylo přísně nařízeno číslování a zkracování, a jelikož Justinian dobře pomněl, že Stálý edikt byl pod množstvím komentářů pohřben, prohlásil, že trestán bude pro padělání ten právník, jenž by se odvážil vykládat neb měnit vůli panovníkovu. Žáci Accursia, Bartola a Kujacia by se měli rdít za spáchaná jimi provinění proti tomuto nařízení, kromě, jestli mu upírají právo převádět autoritu na nástupce. aneb neuznávají-li přirozenou svobodu ducha. Avšak císař sám nebyl v stavu ustalit svou tékavost; honosil se sice, že podnikem svým měď v zlato přeměnil, ale v krátké době se ukázalo, že to zlato potřebuje, aby bylo očištěno od prostějších příměsí. Od času uveřejnění Codexu neminulo ani šest let, a celý podnik byl odsouzen novým a správnějším vydáním téhož

*) Ve všech opakují se tytéž chyby a přeložení některých listů v Pandektech florentinských.

**) Objevení Pandekt v Amalphi (l. P. 1137) připomíná nejdříve (v r. 1501) Ludovicus Bologninus. Liber Pandectarum v Pise byl nepochybně ve čtrnáctém století předmětem studia slavného Bartola.

***) Pisa byla od Florentinů v r. 1406 dobytá, a v r. 1411 přeneseny byly Pandekty do hlavního města. Tato fakta jsou věrohodná i pamětihodná.

†) Mniši a úředníci ukazovali tuto památku, již chovali v drahocenné skříni a v nachových deskách vázanou, poutníkům, držíce v rukou rozžaté svíce a s obnaženými hlavami.

díla, jež obohatil dvěma sty jím samým vydanými zákony a padesáti výnosy, kterými se nejméně jasné a nejvíce spleťté otázky právnické objasňovaly. Na každý rok, dle slov Prokopia, na každý den jeho dlouhého panování připadalo zavedení nějaké změny v zákonech. Mnohé vlastní výnosy zrušil sám, jiné byly zamítnuty od jeho nástupců, aneb přišly časem samy v zapomenutí; avšak šestnáct ediktů a jedno sto i šedesát osm novel bylo pozato do autentického svodu občanské právovědy. Dle mínění jedího filosofa, jenž se povzněl nad předsudky vlastního povolání, dají se tyto obecné a větším dílem malicherné změny omluvit jen prodejným duchem panovníka, jenž bez zardění kupčil soudem a vlastními zákony.

Obvinění historika je zřejmé a rozhodné, ale jediný příklad, jež uvádí, může se přičítat i zbožnosti i lakotnosti Justinianově. Jakýsi pobožnostkář odkázal chrámu v Emese své dědictví, jehož cenu jistý chytrák zvýšil tím, že podepsal dlužní úpisy a peněžní sliby jmény nejbohatších Syrianů. Ti se dovolávali ustanoveného předpisu o promlčení, znějícího na třicet nebo čtyřicet let, ale obrana jejich byla vyvrácena jiným ediktem, jímž se rozšířily nároky chrámu na celé století. Kdyby jednáním takovým nebyl vinen císař, ale jeho manželka či pochlebníci, jest podobná mrzkost přece na újmu velebnosti jeho zákonů; i chvalořečníci Justinianovi mohou souhlasit s tím, že taková lehkovážnost, buď si pohnutka k ní jakákoli, je zákonodárce a muže nedůstojna.

Vladařové zřídka sestupují s výsosti své, aby se stali učiteli lidu, i náleží tudíž chvála Justinianovi, na jehož rozkaz obšírný system uveden byl v krátký souhrn základních počátků. Z rozličných institucí práva římského těšily se instituce Kaja **) největší oblíbenosti na západě i na východě, a časté jich užívání dokazuje jejich vysokou cenu. Císařští delegati: Tribonian, Theophilus a Dorotheus učinili z nich výběr, při čemž svobodomyšlnost i vytríbenost Antoninů byla porušena drsnějším materialem z doby úpadku Dilo, jež sloužilo jinochům z Říma, Cařihradu a Berytu k úvodnímu studiu Codexu a Pandekt, jest posud vysocevzácným pro dějepisce, filosofa a úředníka. Instituce Justinianovy rozděleny jsou na čtyry knihy, a postupuje se v nich dle metody nikoli špatné, od I. Osob k II. Věcem, od věci k III. Žalobám a článek IV o Bezprávích či křivdách je zakončen zaklady Trestního zákona.

I. Rozdíl v hodnostech a osobách tvoří nejpevnější základ vlády smíšené a obmezené. Ve Francii udílejí se zbytky svo ody duchem, hodnostmi ano i předsudky padesáti tisíc šlechticů. ***) Dvě

*) Montesquieu, Considerations sur la Grandeur et la Decadence des Romains.

**) Císař Justinian nazývá ho „svého“ (suum), ač Kajus zemřel před koncem II. století.

***) Psáno před revolucí francouzskou.

Pozn. překl.

stě rodin zásobuje, dle přímé posloupnosti, druhou větev anglického zákonodárství a udržuje mezi králem i domem obecných rovnováhu konstituce. Stupňování od patriciů k plebejům, od cizinců k poddaným udržovalo aristokracii v Janově Benátkách a v dřevním Římě.

Úplná rovnost lidí tvoří bod, v kterém se výstřední demokracie i výstřední despotie vyvracejí, jelikož by majestát panovníka aneb lidu ponížen byl, kdyby někteří nad roveň se svými spoluotroky neb spoluobčany postaveni byli.*) Když se římská říše nacházela v úpadku, zanikaly znenáhla příznaky republiky, a rozmysl neb pud Justinianův dokonal formu neobmezené monarchie. Císař nedovedl vykořeniti tu úctu, kterou lid vždy chová k dědičnému bohatství, nebo k památce slavných předků. On rád vyznamenával tituly a hodnostmi své vojevůdce, úředníky i senatory, a paprsky z nejisté přízně jeho padaly i na jejich ženy a děti. Před zákonem římským byli si všichni občané rovni, a občany římskými byli všichni poddaní. Tento neocenitelný charakter byl snížen na slovo, nemající významu. Říman nemohl více tvořit zákonů, kterých byl povinen poslouchat i nemohl volit doročních úředníků, a tímto konstitučním právem obmezovat libovůli panovnickovu. Smělým dobrodruhům z Germanie i Arabie propůjčována byla první místa v úřadech a ve vojště nejvyšší velitelství, která dříve náležela nadvýboji předků jen Římanu. První caesarové úzkostlivě bděli nad zachováváním rozdílu mezi osobami z rodu svobodného a služebného**), o čemž rozhodoval stav, v jakém se nacházela matka. Zjistilo-li se, že byla matka třeba jen okamžik mezi početím a porodem svobodnou, byl narozený před zákonem také svobodným počítán.

Služebníci od pánů propuštění ke třídě střední, či do stavu osvobozených přicházeli, avšak povinností, jež jim poslušnost i vděčnost ukládaly, zbaveni býti nemohli, a ze všeho toho, čeho příčinlivostí svou nabyli, třetí část pánů a jeho rodině náležela; zemřeli-li bez dětí a závětí, náleželo mu celé jmění Justinian šetřil práv panů, ale shovívavostí svou sňal znamení potupné ze dvou nižších tříd osvobozenců: kdokoli sprostěn byl služebnictvím, stal se ihned občanem římským, a k důstojnosti ve svobodě narození dopomohl mu císař svou všemohoucností. Zrušil všechny překážky: nezletilost, formy a počet, které byly zavedeny, aby se zneužívání propouštění zabráňovalo, jímž chudiny římské přibývalo. Duch jeho zákonů učinil konec domácímu stavu služebnému. Přece ale východní provincie hemžily se za času Justinianova služebníky, narozenými nebo ku potřebě pánů koupenými. Cena jednoho služebníka byla

*) Vyobcování pak se provedlo proti Themistoklovi, protože vážnost a přílišnou vznešenost jeho zmenšiti chtěli, jakž činívali všem, o nichž soudili, že jsou mocí svou obtížnými a s rovností demokratickou neshodnými. (Plutarchovy životopisy).

Pozn. překl.

**) Překladatel volí slovo toto z českého překladu Institucí.

deset až sedmdesát kusů zlata, a určovala se dle jeho stáří, síly a vzdělání.*) Těžký tento stav odvislosti mírnil vliv vlády i náboženství, a zpupní páni nemohli se dále honosit neobmezenou mocí nad životem a blahem svých služebníků.

Zákon přirozený vede skorem každého tvora k milování a pěstování útlého potomstva, a zákon rozumu vštěpuje pokolení lidskému vědomí povinnosti, spláceti tuto péči. Výlučná, svrchovaná a stálá moc otce nad dětmi uznána byla římským právem, a to zdá se hned od počátku založení města. Právimoc otcovská zavedena a potvrzena byla od Romula samého, a po třistaleté platnosti napsána byla na čtvrtou desku Decemvirů. Na Foru, v senátě neb v ležení těšil se plnoletý syn římského občana veřejným i soukromým právům osoby; v domě otce svého byl ale pouhou věcí, kterou zákony počítaly k movitosti, skotu a otrokům, jež pán směl prodat neb zhubit bez odpovědnosti jakémukoli soudu na zemi. Ruka, z které plynula denní výživa, mohla odnít dobrovolný dar, a cokoli vyzískal syn svou prací neb podnikáním, splývalo ihned s majetkem otcovým. Odcizeného zboží (hovada neb dětí) domáhal se stejnou žalobou pro krádež, a jestli jimi škoda způsobena byla, mohl za ně dát náhradu aneb ustoupit škodného živočicha té straně, která škodu utrpěla. Otec rodiny mohl z nouze neb lakoty prodávat své děti jako otroky; stav otroka byl valně výhodnější, jelikož nabýval po prvním propuštění své svobody. Byl-li syn navrácen otci, mohl ještě po druhé i po třetí co otrok prodán býti. Teprve po třetím prodeji a osvobození unikal domácí právomoci, již bylo tak často zneužíváno.

Otec směl trestat skutečné neb domnělé poklesky svých dětí ranami, uvězněním, vyhnáním aneb tím, že je poslal na venek, kde v řetězech pracovali s nejnižšími služebníky. Majestát otcovský měl moc nad životem a smrtí, a příkladů krvavých trestů, které bývaly schvalovány a nikdy trestány, je v letopisech Říma až přes dobu Pompejovu a Augustovu hojnost. Ani dospělý věk, ani hodnosti, ani úřad konsula, ani vítězosláva nezbavovaly nejslavnějšího občana pout synovské poddanosti; i potomci jeho náleželi k rodině společného předka. Při usynovení (adopci) platily tytéž posvátné a přísné povinnosti. Římští zákonodárcové důvěřovali bez obavy — ač nikoli bez nebezpečí zneužití — v otcovskou lásku, a nátlaky mírnily se tím, že každé pokolení musí dorůst k velebné důstojnosti otce a pána.

Moc otcovskou jal se nejdříve obmezovat spravedlivý a lidumilný Numa: vzala-li si dívka muže ve svobodě zrozeného se svo-

*) Obyčejný sluha neb děvče pod desíti lety byly za deset, nad tyto starší za dvacet kusů zlata; znali-li obchod, za třicet; notáři neb písaři byli za padesát, lékaři a babičky ku porodu za šedesát kusů zlata.

lením jeho otce, byla chráněna před potupou státi se ženou služebníka. V dobách nejdávnějších, kdy město od sousedů Latinů a Tusků svíráno a častěji k hladu doháněno bývalo, brávalo se snad útočiště k prodávání dítek; jelikož ale Říman svobodu spoluobčanů prodávat nesměl, musel takový obchod upadat, až následkem výbojů republiky docela zanikl. Nedokonalé právo vlastnictví bylo konečně i synům uděleno, a trojí rozdělení na *profectitium*, *adventitium* a *professionale* ustanoveno právo vědou Pandekt a Codexu.

Ze všeho, co z příčiny otce synovi přišlo, to otci přicházelo; čehož pak z jiné příčiny syn hospodáře dosáhl, otci z toho užitku brání, panství však při synu zůstati mělo; přišel-li statek otcův do prodeje, uhajoval se podíl synovský před nároky věřitelů příznivým výkladem. Cokoli skrze sňatek, dar neb přímou posloupnost připadalo, toho pánem byl syn, avšak otci, nebyl-li zvláště vyloučen, náleželo užitku brání pro celý život. Za spravedlivou a moudrou odměnu vojenské statečnosti ustanoveno bylo, že kořist na nepříteli dobytá náležela toliko vojínovi, jenž ji také sám směl jinému odkázat. Toto ustanovení platilo také o odměnách, poskytovaných pěstitelům svobodných umění a za vykonané veřejné služby, konečně i o posvatné štědrosti císaře a císařovny. Život občana nepodléhal v takovém stupni nebezpečí zneužití moci otcovské jako statek, ale i tento život závisel na libovůli i vášni nehodného otce. Podobné, ze zkaženosti plynoucí zločiny, budily nevoli za lidštější doby Augustovy. Ukutný Erixo, jenž na smrt zmrskal syna svého, jen zastoupením císařovým ušel rozhořčenosti lidu. Římský otec znenáhla zaměňoval svévolné užívání mrzké moci usedlostí a umírněností soudce.

Augustus rozhodnutím svým potvrdil výrok, znějící na vyhnání za úmyslnou vraždu, spáchanou dle domácího soudu Ariem. Hadrian kázal zavěztí na ostrov řevnivého otce, jenž jako loupežník přepadl a zavraždil na honu syna svého, záletníka nevlastní matky. Jelikož jurisdikce jednotlivce je v odporu s duchem monarchickým, učiněn byl z otce soudce toliko žalobník, a Severus Alexander nařídil svým úřadům, aby žaloby jeho slyšely, a výroky jeho vykonávaly. On nesměl více zbavit syna svého života bez uvalení na sebe viny a trestu za synovraždu. Spravedlivý Constantin ustanovil na podobný zločin tresty, kterých zákon Pompejův dříve nedovoloval. Stejná ochrana poskytnuta byla každému věku, a rozum plesá nad lidskostí Paula, který vinil z vraždy i toho otce, jenž uskrtil, hladem pojiti nechal, zanedbal novorozeňátko, aneb je pohodil na veřejné slitování, kterého mu sám odepřel. Pohazování dětí bylo panující a zakořeněnou nepravostí za dávných časů; byloť dovolováno, a skorem ode všech národů, kteří nikdy římských ideí o moci otcovské neměli, beztrestně provozováno. Dramatičtí

básníci, kteří nejvíce na lidský cit účinkují, předvádějí s patrnou lhostejností národní obyčej, jenž se halil v roušku šetrnosti a soucitu.

Dovedl-li otec potlačit cit svůj, činil mu zákon výčitky, ale netrestal ho, a tak říše římská poskvrněna byla krví nemluvňat, až vraždy takové zabrnuty byly od Valentiniana a soudruhů pod písmenu i znění Kornelianského zákona. Právověda i nauka křesťanská nedostačovaly k vykořenění nelidských těchto skutků. Zjemňující vliv obou sesílen byl hrůzami trestu smrti.

Zkušenost dokázala, že jsou národové divocí tyrany ženského pohlaví, a že stav ženy stává se snesitelnějším v dokonalejším společenském životě. Lykurgus odložil uzavírání manželství na dobu pozdější, naděje se tím dosáhnouti potomstva jadrnějšího; Numa ustanovil dvanáct let co věk příhodný, by si římský manžel mohl vychovati po vůli své dívku nedotknutou a poslušnou. Dle starodávného obyčeje koupil nevěstu od rodičů, nevěsta pak sama vykonala coemptio (spolukoupi), zaplativši totiž tři kusy měděné za uvedení do domu ženichova i k jeho domácím bůžkům. Nejvyšší kněz obětoval v přítomnosti desíti svědků plodiny polní; smlouvu uzavírající strany seděly na jedné ovčí kůži, a jedly ze slaného koláče rýžového (far). Tato confarreatio na památku již za starodávna oblíbeného v Itálii pokrmu, byla znamením mystického spojení dle duše i dle těla.

Svazek tento jevil se vůči ženě s větší přísností, neboť musela se zřeknout jména otcova i domácích bůžků, a vstoupit do služby nové, která jen pro ozdobu nazývala se za vlastní brání (adoptio). *) Zákonem, jenž nebyl moudrý ani jemný, matce rodiny (tak se právem nazývali měla) přiznáno bylo zvláštní postavení sestry vůči dětem, a dcery vůči manželovi či pánu, jenž měl nad ní plnou otcovskou moc. Chování její docházelo pochvaly, pokáraní, nebo podrobeno bylo trestu dle soudu a rozmaru manželova; jemu náleželo právo nad jejím životem i smrtí, již mohla propadnout, jestli sesmilnila aneb se opojila. **)

Že se žena považovala za pouhou věc, a nikoli osobu, vysvítá nejlépe z toho, že muži, jenž neměl původního práva na ni, náležela právě jako jiné movité věci, k nimž se nabývalo práva užíváním a držením po celý rok. Římský manžel vykonával manželské povinnosti, neb se jich zdržoval dle vlastní libosti; v kterémžto ohledu byly zákony řecké i židovské mnohem přísnější.

Po vítězstvích punických domáhaly se ženy římské účastenství na právech, jimiž se honosila svobodná a zkvétající republika;

*) Adoptio = zalibování či za vlastní brání (Ustanovenie kniha I., kap. 10).

**) K tomu dostačovalo toliko ochutnání vína, nebo ukradení klíčů od sklepa.

snahám jejich vyhověli povolní otcové i milenci, a ctižádosti jejich nadarmo kladl překážky vážný Cato Censor. Zavrhly slavnosti, jež provázely za starodávna obřad snubní, vyhnuly se ročním přepisům třídní nepřítomnosti a uzavíraly s podmínkami volnějšími i ustálenějšími manželské smlouvy bez ztráty jména a neodvislosti. Ze soukromého svého jmění dovolovaly brát užitek, ale pojistily si vlastnictví. Statek ženin nesměl být od marnotratného manžela ani odcizen ani zastaven, a vzájemnému činění darů bránily řevnivě zákony. Přestupek proti těmto ustanovením mohl se státi předmětem žaloby pro krádež. Takovýto nepevný a dobrovolný svazek neohlížel se na právo náboženské neb občanské, a soužití osob stejně dle třídy postavených považovalo se za důkaz, že v manželství vstoupili. Důstojnost sňatku manželského povznešena byla od křesťanů, kteří skrze modlitby věřících a požehnání kněží či biskupů všech duchovních milostí dosahovali. Původ, platnost i povinnosti posvátného tohoto zřízení upravovány byly dle podání synagogy, předpisů evangelia, a dle pravidel všeobecných neb krajských synod; svědomí pak křesťanů podléhalo ustanovením a soudu církevních správců. Úředníci Justinianovi nepodléhali autoritě církve; císař uvážil radu nevěřících právníků z doby starší, a výbor manželských zákonů v Codexu a Pandektech obsažený, zakládá se na zásadách vezdejší spravedlnosti a přirozené volnosti obou pohlaví.

Kromě stran shodnutí, jež tvoří podstatu každé rozumné smlouvy, požadoval římský zákon také předcházejícího schválení rodičů. Novější zákony mohly otce k tomu dohánět, aby o potřeby dospělé dcery pečoval, avšak nutnost jeho svolení uznávala se všeobecně, třeba byl stížen choromyslností.

Příčiny k manželským rozvodům byly u Římanů rozmanité. Nejposvátnější výkon jako *confarreatio* mohl být zrušen právy směru opácného. Otec rodiny směl za časů nejdávnějších dítky své prodat, a žena náležela do počtu jeho dítek. Domácí soudce směl vyřknout smrt nad přestupnicí, neb byl-li milostiv, zapudil ji z domu svého i lože; stav ženy co otrokyně byl beznadějný a bez konce, nepoužil-li manžel ku své výhodě mužného a výhradného práva k rozvodu. Veskerá chvála vzdána byla ctnosti Římanů, kteří během pěti století svůdného tohoto práva neužívali, avšak jest to i důkazem nestejných práv ve svazku, jenž zhajoval ženě zřeknutí se pána, nechtěl-li pán propustit svou otrokyni (služebnici). Když se římské ženy staly rovnými a dobrovolnými společníci s svých manželů, uznala nová právověda, že manželství jako jiné společenstvo vystoupením jednoho neb druhého společníka přestává. Po tři století blahobytu a porušenosti bylo této zásady všeobecně užíváno, a často i zneužíváno.

Vášeň, osobní prospěch i libovůle poskytovaly co den pohutky k rozvedení manželství. Jen slovo, znamení, vzkázání, psaní neb donos osvobozenice mívaly za následek rozvedení;

nejněžnější svazek dvou lidí snížen byl na pomíjející sespolčení pro zisk a smyslné kochání. Obě pohlaví cítila dle rozmanitých okolností svou potupu i bezpráví: větroplachá manželka zanášela jmění své do nové rodiny, zůstavujíc četné a snad i podvržené potomstvo otcovské péči nedávného manžela, aneb mladistvá dívka mohla být vypuzena z domu, když sestárla, propadajíc chudobě i opuštěnosti. Zdráhavost Římanů, kterou jevíli, když od Augusta k manželství donucováni byli, je důkazem, že panující tehdy zřízení mužskému pokolení nebylo příznivo. Zkušenost tímto pokusem nabytá vyvrací teorii, žeby snadný rozvod ku zvýšení štěstí a ctnosti přispíval. Kdyby rozvedení manželství překážky se nekladly, porušila by se vzájemná důvěra, a každé nedorozumění, které se jinak snadno zapomíná, vzbudilo by nejprudší vášně; žena pak, která se během pěti let může kochat v objetí několika mužů, musí ztratit veškerou sebeúctu. *)

Rychlému šíření zla bráněno bylo nedostatečně a jen váhavě. Římané vykazali v pradávě bohoslužbě své místo zvláštní bohyni, již prosby i stížnosti rodinného života se týkající přednášely se. Z názvu jejího „Viriplaca“ (konejšitelka mužů) jasně vysvítá, které straně bývalo podrobiti a káti se. Každé jednání občana náleželo před soud censorů, na jejich rozkaz ten, kdo se o rozvedení ucházel, důvody jednání svého udati musil, a stalo se, že i senator byl sesazen, protože nevěstu svou bez vědomí a rady přátel zapudil. Kdykoli bylo o vydání manželského podílu řízení zavedeno, vyšetřoval praetor co obhájce práva a pravdy důvody a povahu soudících se, a naklonil rozsudek svůj ve prospěch strany nevinné a poškozené. Augustus, jenž moc obou úřadů spojil, přijal jejich rozličné spůsoby, směřující k obmezování a pokutování svévolných rozvodů. Aby tento rozmyšlený a vážný čin nabyl platnosti, bylo třeba přítomnosti sedmi římských svědků. Bylo-li pohoršení způsobeno od manžela, nepovolovala se mu dvouletá lhůta, ale byl nucen vydati věno ihned, nebo během šesti měsíců; byla-li shledána úhona na chování ženy, odnášela vinu či lehkomyšlnost svou ztrátou sedmého neb osmého dílu z přinešeného věna. Vladařové křesťanství nejdříve určili platné příčiny k rozvodu; ustanovení jejich od Konstantina až na Justiniana kolísala mezi obyčejem říše i přáním církve, a původce Novel až příliš často opravuje právovědu Codexu i Pandekt.

Nejpřísnější zákony odsuzovaly ženu ke společnému žití s mužem opilcem, hráčem a prostopášníkem; dopustil-li se vraždy, travičství

*) Sic fiunt octo mariti
Quinque per autumnos.

Juvenal. Satir.

Hieronymus viděl v Římě muže, jenž pochoval jedenadvacátou ženu, která pohřbila dvaadvacet jeho předchůdců.

neb svatokrádeže, rušil se svazek manželský. a sice, jak se zdá, rukou katovou. Manželi náleželo posvátné právo chrániti neposkrvněnost jména svého i rodiny před potupou cizoložné ženy; počet smrtelných hříchů u muže i ženy byl zmenšován neb rozmnožován pozdějšími ustanoveními, a nezhojitelná nemoc, dlouho trvající nepřítomnost i slib řeholní považovaly se za překážky manželským povinnostem.

Kdo jednal proti dovození zákona, byl stihán rozličnými a těžkými pokutami. Ženě byl odňat majetek, ozdoby i bodec z vlasů; souložil-li manžel s nevěstou jinou, mohla se zapuzená žena mstíti zabavením jejího jmění, jež zákou připouštěl. Zabavení bývalo změněno v pokutu a pokuta bývala přitížena vyhnanstvím na ostrov neb uvězněním v klášteře. Strana, které se křivda stala, sprostovala se veškerých manželských zavazků, ale ten, jenž se provinil, byl buď po celý život neb jistý počet let k opétnému vstoupení do manželství neschopen. Nástupcové Justinianovi vyslyšeli prosby svých nešťastnějších poddaných a navrátili jim volnost rozvedení za souhlasu obou stran. Právníci byli jedné o tom myslí, bohoslovci se ale v míněních od sebe různili, neboť obojetné slovo, v němž přikázání Kristovo obsaženo jest, připouští takový výklad, jakého by si sám zákonodárce dle vlastní moudrosti přál.*) Volnosti lásky a manželství bránily u Římanů překážky přirozené i občanské. Pud skorem vrozený a všeobecný zabráňuje hříšné obcování rodičů a dětí. Co se týče skřížených a nepřímých větví, je příroda lhostejnou, rozum mlčí a obyčej je rozličný i libovolný. V Egyptě dovoľovala se manželství bratrů se sestrami bez zapakování a výminek. Spartan směl pojmuti dceru otcovu, Atheňan dceru vlastní matky, a snátek strýce s neteří velebil se v Athenách co šťastné spojení přátel nejdrazších. Světští zákonodárcové římsí nedali se zájmem neb pověřivostí sváděti k rozmnožování zapovězených stupňů, ale rozhodně zatratili snatky bratrů se sestrami, pomýšleli na rozšíření této zapovědi i na první bratrance i sestřenky; měli v úctě otcovství i materství strýců i tet, a považovali sešvakření i zalibování za nápodobování svazků pokrevních. Dle hrdých zásad republiky mohl jen svobodný občan uzavřítí zákonný snátek; manželka senatora musela pocházeti ne-li z váženého, aspoň z rodu svobodného, krev královská ale nesměla se nikdy v legitimním snátku smísiti s krví Římana. Jméno cizinky snížilo Cleopatru a Berenicu na souložnice Marka Antonia a Tita. Název ten je ovšem na úkor velebnosti majestátu, ale uváží-li se obyčeje těchto východních královen, bude mírněji posuzován. Sou-

*) V čisté řečtině slovo *πορνεια* není obyčejným. Mluvil Christus rabinským neb syrským jazykem? Z jakého původního slova bylo asi *πορνεια* přeloženo, a vztahovalo-li se také na hřích manželský?

ložnice byla, dle přísného smyslu právníckého, žena z rodu služebného nebo plebejského, která byla jedinou společnicí římského občana, jenž žil ve stavu bezženství. Skromné její postavení pod počestnou ženou a nad potupou nevěstky uznáno bylo zákonem.

Od časů Augustových až do desátého století bylo toto podružné manželství obyčejné na východě i na západě, a skromným ctnostem souložnice dávána často přednost před nádherností a zpupností urozené ženy. V takovém svazku oba Antoniové, nejvýborněji co vladářové i lidé, těšili se blahu domácí spokojenosti. Příkladu jejich následovali mnozí občané, jimž bezženství po chuti nebylo, a ohledy rodinné sňatku nedovolovaly.

Kdykoli zachtěli uzákonit své dítky, vstoupili v manželství se společnicí, o jejíž plodnosti a věrnosti se přesvědčili. Děti ze souložnictví poslé nazývaly se přirozenými na rozdíl od potomstva ze smilstva, volné lásky a mrzkého obcování poslého, jimž Justinian neochotně povoluje nejnutnější výživu. Jen dítky přirozené mohly dosáhnouti šestého dílu z dědictví po otci povědomém. Pastorkům dle přísného zákona náleželo jméno i stav matky, mohli tudíž býti služebníky, cizinci neb občané. Vyvrhelové všech rodin bez výminky připadali státu.

Poměr poručníka k sirotku, o němž četné kapitoly Institucí a Pandekt pojednávají, je rázu prostého a nesložného. Osoba i majetek sirotkův doзору obezřelého přítele svěřovati se má. Neučinil-li nebožtík otec volby sám, bylo povinností agnatů či příbuzných po otci nejbližšího stupně, zastupovati místo přirozených ochránců. Atheňané obávali se nezletilého vydávati v moc těch, kteří úmrtím jeho nejvíce získati mohli: zásada římské jurisprudence hlásala, že poručnictví ukládáno býti má těm, již naději na dědictví mají. Nezvolil-li otec poručníka vhodného, neb nevyskytl-li se takový v příbuzenstvu pokrevním, býval volen praetor města neb náčelník kraje. Od tohoto veřejného úřadu mohla zvolená osoba osvobozena býti pro choromyslnost, slepotu, nevědomost neb neschopnost, dřívější nepřátelství neb opáčný zájem, pro množství dětí i poručnictví, jimiž byl již stížen.

Též literního umění i řeckého učitelé, úředníci, lékaři a pravníci od poručnictví a ochrany svobodu měli. Pokud sirotek neuměl mluvit a myslit, byl zastupován poručníkem, jehož pravomoc s nastoupením věku dospělosti přestávala. Bez jeho svolení nemohl sirotek svým jednáním k čemukoli ke své škodě zavazovati se, ač závazky jiných ku vlastnímu prospěchu přijmouti mohl. Zbytečno skorem podotýkat, že poručník záruku dával, účty skládal, a že pro nedbanlivost neb nedostatek rozsafnosti k soudnímu, ano trestnímu řízení pro porušení posvátné věry pohnán býti mohl.

Věkem vyspělosti ukvapeně ustanoven byl od právníků rok čtrnáctý; jelikož ale duch zvolněji uzrává než tělo, přibrán byl

poručník, aby chránil majetek římského jinocha před vlastní jeho nezkušeností a prudkými jeho vášněmi. Takovýto ochránce býval prvotně ustanovován, aby chránil rodinu před zaslepenou zlobou marnotratníka a šílence, a nezletilec nucen byl utíkat se k téměř zákonům pro ochranu, aby jednání svému získal platnosti, pokud by nedosáhl roku pětadvacátého. Ženy nacházely se pod stálou ochranou rodičů, manželů a poručníků; pohlaví, stvořené k tomu, aby se líbilo a poslouchalo, počítalo se, jakoby nikdy do let rozumu a zkušenosti nepřicházelo. Takový aspoň byl přísný a hrdopýšný duch dřevních zákonů, jež byly znenáhla zmírněny ještě před dobou Justinianovou.

II. Prvotní právo vlastnictví buď náhodou neb po přednosti dřívějšího přivlastnění ospravedlňuje se, a na tomto základě moudře dle filosofie právníků spočívá. Divoch, jenž vydlabal peň, nasadil na dřevěný topor ostrý kámen a na pružný prut napjal šňůru, stává se v přirozeném stavu právním vlastníkem člunu, luku a sekery.

Prvotní věci byly ovšem obecné; nový útvar, výsledek to času a síle, náleží jen jedinému. Hladoví soudruzi nemohou bez vědomí páchaného bezpráví vyrvati lovcí lesní zvěř, již tento polapil a zabil vlastní silou i obratností. Ochraňuje-li a obezřelou péčí rozmnožuje krotká zvířata, jež dle přirození k tomu se hodí, nabývá trvalého práva na užitek i služebnost četných mládat, jež rozplozením svým jemu zavázána jsou. Ohražuje-li pro jejich i svou výživu kus pole, převracuje holou poušť v úrodnou půdu; semeno, mrvení i práce dávají vznik nové hodnotě, a těžké namáhání celého roku odměňuje se žní. V rozličných poměrech vývinu společenského může lovec, pastýř a rolník majetek svůj hájit dvěma důvody, jež mocně na city lidského srdce účinkují; totiž těmi, že to, čeho užívá, ovocem jeho vlastní síle jest, a že každý člověk, jenž jiným závidí, téhož blaha vynaložením stejné síle dosáhnouti může. Takováť zajisté by mohla býti svoboda a dostatek u neveliké a na úrodném ostrově založené osady. Osada vzrůstá, ale prostora půdy zůstává stejnou. Obecná práva a rovné dědění podvracují lidé směli, schytralí, a pole i les vyznačují se mezníky fevřivého majitele.

Zvláštní chvála římské právovědě přísluší, protože přiznává nároky na divokou zvěř na zemi, ve vodě a v povětří tomu, kdo si ji nejprve přiosobil. Postup od prvotní rovnosti ke konečné nespravedlnosti je zastřen, odstíňování jedva záchytné a svrchovaný monopol je pod ochranou kladných zákonů a umělých důvodů. Činná a nenasytná zásada sebelásky může jedině umění života tvořit i mzdu poskytovat pracovitosti, a jakmile občanská vláda i výlučné vlastnictví bylo zavedeno, stávají se nevyhnutelnými pro trvání lidského pokolení. Vyjma zvláštní ustanovení ve Spartě, byl zákon o dělení

pozemků (agrární zákon) ode všech moudrých zákonodárců co nepravý a nebezpečný zavržen. *) Nepoměrnost v zámožnosti překročila u Římanů ideální meze pochybného podání a zastaralého ustanovení: tradice to, dle níž i nejchudšímu přívrženci Romulovu dvě jugera dědičně udělena byla, a nejbohatší občan dle ustanovení na míru pěti set juger či tři sta dvanáct lán půdy obmezen byl. Původní území Říma objímalo toliko několik mil lesů a luk podél břehů Tibery, a domácí výměnou národní bohatství rozhojňováno býti nemohlo. Za to přecházely statky cizinců i nepřátel zákonitě na toho, kdo se jich první zmocnil; město obohacovalo se výnosným zaměstnáním válečným, a krev jeho synů byla jedinou cenou, za kterou dostávali ovce od Volsků, otroky z Britanie a zlato i drahokam z království asiatských. V řeči starodávné právovědy, jež byla porušena a zapomenuta před dobou Justinianovou, označovala se tato kořist (spolie) jménem manceps či mancipium, totiž co rukou jatá, a kdykoli byla prodávána či emancipována, požadoval kupující jistoty, že náležela dříve nepříteli a nikoli spoluobčanu. Občan mohl práva svého pozbyti zřejmým zřeknutím se, ale takovéto zřeknutí se důležitých výhod nesnadno předpokládalo se. Dle dvanácti desek ale zbavovalo nároků dřívějšího majitele promlčení jednoho roku o movitostech a dvou let o nemovitostech, jestli jich nový majitel nabyl přiměřeným trhem od osoby, již za právního majitele považoval. Takovéto svědomité bezpráví bez příměsi šidu neb násilí mohlo příslušníkům neveliké republiky jen zřídka škodu působiti; od Justiniana ustanovené doby tří, desíti a dvaceti let k rozlehlosti veliké říše lépe hodily se. Jen ve lhůtě promlčovací činili právníci rozdíl mezi věcným a osobním majetkem, a ponětí jejich o vlastnictví jest prostá, rovnoměrná a svrchovaná moc. Podřízenější výminky užívání, užitku braní a služebnosti, jež ve prospěch souseda pozemku neb domu ukládaly se, jsou od učitelů právovědy obšírně vysvětleny.

Právo vlastnictví, pokud se směňováním, dělením neb jinačením substancí proměňuje, od těchž právníků s metafysickou bystrostí prozkoumáno bylo.

Osobní právo prvního majitele musí úmrtím jeho přestati, ale držení statku přechází beze zdánlivé změny a klidně na jeho dítky, společněky jeho práce a účastníky jeho jmění. Tento přirozený způsob dědičnosti byl chráněn od zákonodárců všech končin i všech dob, a něžná naděje, že potomstvo se bude těšit výsledkům jeho práce, povzbuzuje otce k vytrvalosti v klopotném snažení. Zásada dědičnosti poslušnosti je všeobecná, ale p o ř á d e k ustanoven byl dle příhodnosti, libovůle, dle ducha národních zřízení nebo nějakého zvláštního

*) Porovn. Mackenzie Wallace — a stať „o ruské obci“ ve „Květech“ na rok 1879, sešit únorový. Pozn. překl.

příkladu, jenž vznikl z podvodu neb násilí. Zdá se, že římská právo-
věda ušinula se mnohem méně od přirozené spravedlnosti než židov-
ská*), athenská**) neb anglická***) ustanovení.

Po smrti občana byli všichni pozůstalí, jestli nebyli z moci
otcovské již dříve vysvobozeni, k dědictví zavoláni. Zpupné právo
prvorozenství bylo neznámo: obě pohlaví postavena byla na roveň,
a synové i dcery měly právo na stejný podíl z otcovské pozůstalosti.
Sešel-li který syn předčasnou smrtí, byl na osobu jeho vzat zřetel
a vypadající naň podíl rozdělil se žijícím dětem. Nebylo-li příbuz-
ných potomků, muselo právo dědičné přejít na vedlejší větve. Stupně
příbuznosti vypočítávají se od právníků z dola od posledního vlast-
níka k společnému rodičovi, a s hora od společného rodiče k nej-
bližšímu dědici: můj otec stojí na stupni prvním, bratr na druhém,
jeho dítka na třetím a následující řada může se buď mysliti nebo
rodokmenem přátelstva krevního představití.

Při tomto vypočítávání zachovával se rozdíl, jenž tvořil pod-
statu zákonů i ústavy Říma; *agnati* či příbuzní po straně mužově
měli dle bližšího neb vzdálenějšího stupně právo na stejný podíl, ale
žena nemohla přenášeti právních nároků; *cognati* všech tříd, ne-
vyjímaje ani něžného poměru mezi matkou a synem, byli jako cizinci
a jinorodci od dvanácti desek zcela vydědění.

U Římanů rod (*gens*) spojovalo společné jméno a domácí boho-
služba; podrízené větve či rodiny kmene Corneliů neb Claudiů roze-
znávaly se od sebe příjmením Scipiona neb Marcella. Nebylo-li
agnatů stejného příjmení, nahražoval se tento nedostatek obsá-
hlejšíím názvem *gentilů*, a zákon bděl nad tím, aby se pod stej-
ným jménem nepřetržitá posloupnost náboženství i majetku udržovala.
Podobná zásada dala vznik zákonu Vokonianskému†), jímž se zrušilo
právo ženské dědičné posloupnosti. Pokud dívky byly v manželství
dávány neb prodávány, ničilo přijetí za ženu naděje dcery. Avšak
stejným nápadem (*successio*) neodvislých žen podporovaly se jejich
pýcha i rozmarilost, a jmění po otci mohlo do domu cizího zanešeno
býti. Pokud byly zásady Catonovy v účtě, udržovala se v každé ro-
dině spravedlivá a ctnostná prostřední zámožnost, až konečně ženská
lichotnost pozvolna zvítězila, a za zhýralé republiky všechna blaho-
dárná ustanovení zanikla. Přísnost decemvirů byla zmírněna sprave-

*) U patriarchů požíval prvorozený mystického a duchovního práva prvo-
rozenství. V zemi Kanaan měl právo na dvojnásobný podíl dědičný. (Deutoron.
21, 17.)

**) V Athenách byli synové rovni, jen dcery dostaly to, čeho jim bratři
sami uštědřili.

***) V Anglii dědí nejstarší syn všechnu půdu. Soudce Blackstone praví,
že je tento zákon nespravedlivý toliko v očích mladších bratrů. V politickém
ohledu může být blahodárným, neboť pobádá jich pili.

†) Zákon Vokonianský byl dán v roce Říma 584.

dlivostí praetorů. Edikty jejich navrátily propuštěným dětem a pohrobkům práva přírody; nebylo-li agnatů, dávali přednost pokrevenství cognatů před jménem gentilů, jichž nároky i ráz zvolna upadl v zapomnutí. Lidumilný senát ustanovil nálezy Tertullianskými i orphilianskými vzájemnou dědičnost mezi matkou a synem. Nový a nestrannější pořádek zaveden byl novellami Justinianovými, jimiž se právověda dvanácti desek znovu oživit měla. Příbuzenstva po straně mužově i ženině byla smíšená: výstupná, sestupná i poboční řada byla přesně určena, a každý stupeň docházel dle pokrevenství a lásky uprázdněného majetku po římském občanu.

Posloupnost nápadu (successio) upravuje příroda neb aspoň všeobecný i nezměnný pomysl zákonodárce, avšak posloupnost ta často porušuje se libovolnými nebo strannickými závěťmi, které moc závětníka až za hrob prodlužují. V prostém stavu společnosti udává se toto užívání nebo zneužívání vlastnického práva zřídka: zákony Solonovy byly v Athenách zavedeny, a ve dvanáctero deskách dovoluje se otci rodiny soukromá závěť.*)

Před dobou decemvirů sděloval římský občan svá přání i pohnutky shromážděným třiceti kuriím neb okruhům, a všeobecné právo dědičné zastavovalo se příležitostnými výkony zákonodárství. Po svolení decemvirů ohlašoval každý soukromý zákonodárce svou ústní neb psanou závěť v přítomnosti pěti občanů, již představovali pět tříd římského lidu: šestý svědek dotvrzoval jejich souhlas, sedmý vážil měděné peníze, jež vyplácel domnělý kupec, a majetek byl vyvazován zdánlivou koupí a bezprostřednou vykoupí. Tato obřadnost, která budila udivení Řeků, vykonávána byla ještě za časů Severa. Praetorové ale schválili prostější závěť, ku které požadovaly se pečete a podpisy sedmi svědků, proti nimž právních námitek nebylo, a kteří schválně k tomuto důležitému výkonu zavoláni byli. Domácí samovládce, jemuž náleželo rozhodování nad životem a statky dětí, směl rozdělovati podíly jejich dle zásluh každého z nich nebo dle vlastní k nim náklonnosti; byl-li rozhněván, mohl potrestati syna svého odepřením podílu, aneb zraniti cit jeho dáním přednosti nevlastnímu.

Avšak zkušenost o nelidských rodičích nabytá pobádala k obmezování jejich závětní moci. Ani syn, a dle zákonů Justinianových ani dcera nesměli být vydědění, třeba hlasitých nároků nečinili; žádalo se, aby vinník i vina byla jmenována, a spravedlivý císař značil ty příčiny, které takové porušení nejprvnějších základů přírody a

*) V Athenách jen otec bezdětek směl činiti závěť. „Vyznamenal se též zákonem o závětech. Dříve zajisté dovoleny nebyly, nýbrž musil majetek i dům při rodě zůstat; on pak dovoliv, aby každý, kdyby děti neměl, jmění své komu libo odkázal, poctil přátelství více než příbuznost, přízeň více než pokrevenství, a učinil jmění vlastnictvím držitele.“ Biblioteka kl. řec. i řím. (Plutarchovy životopisy, Solon) přel. A. Vaníček. Pozn. překl.

společnosti ospravedlňovati mohly. Nebyl-li dle zákona povinný podíl, a sice čtvrtý, dětem vyhrazen, měly tyto právo žalobu pro zkracování na dědictví vésti a předpokládati, že rozum otcův buď nemocí buď stářím seslaben byl, a proto i ve vši účtě z krutého jeho ustanovení k obezřelému věhlasu úřadu se odvolávati. V římské právo-vědě podstatný rozdíl mezi dědictvím a odkazem uznával se. Dědi-cové, již nastupovali v celek neb v některý ze dvanácti dílů pozů-stalosti závětníka, byli představovateli jeho v občanském a náboženském postavení; přiváděli jeho práva k platnosti, plnili jeho závazky a vy-pláceli dary z přátelství nebo štědroty, jež poslední vůlí odkázal pode jménem legátů. Jelikož ale nemoudrostí nebo marnotratností umí-rajícího jmění již vyčerpáno, a tudíž na dědice jen namáhání a nebez-pečí uvaleno býti mohlo, přiznáno mu právo podržeti pro sebe Fal-cedianský podíl, totiž čtvrtou část ze všeho před vyplacením le-gátů. Byl mu dán i přiměřený čas k prozkoumání poměru dluhů a jmění, aby se mohl rozhodnouti, zdali závěť přijímá čili nic; použil-li výhody odhadu, nesměly požadavky věřitelů přesahovati cenu pozůstalosti. Poslední vůle občana mohla za jeho živobytí změněna nebo po jeho smrti neplatnou učiněna býti: mohlyť jím jmenované osoby zemřítí, k dědictví nepřístupiti nebo po zákonu za neschopné nznány býti. Z uvážení těchto věcí dovolovalo se mu ustanoviti druhé i třetí dědice, kteříž by se dle závětního pořádku zaměňovali; nespůsobilosti šilence neb nemluvněte k odkazování majetku mohlo se také podobnou substitucí spomáhat. Moc závětníka ale přestá-ovala s přijetím závěti: každý Říman dospělého věku a mysli nabýval svrchovaného panství nad dědictvím, a jednoduchost občanského práva nebyla zatemňována dlouhými a složitými závěťmi a ustanoveními, jež by byla na úkor štěstí a volnosti ještě nezrozených pokolení.

Výboje a formálnosti zákona uvedly v užívání *Codicily*. Měl-li Říman ve vzdálené provincii říše sejíti smrtí, zaslal krátké psaní na svého dědice dle zákona neb závěti, jenž buď čestně vyplnil nebo beztrestně zanedbal jeho poslední vůli, které soudcové přede dobou Augustovou neměli práva dopomáhati k platnosti.

Codicil mohl být vyjádřen způsobem jakýmkoli a kterýmkoli jazykem, avšak podpisem pěti svědků musilo stvrzeno býti, že sku-tečně od spisovatele pochází. Jeho účel, ač pochvalný, býval často nezákonný, a zavedení *fidei-commissa* či svěřenství vzniklo ze zápasu mezi přirozenou spravedlností a pozitivní právovědou. Cizinec z Řecka neb Afriky mohl býti přítelem neb dobrodincem bezdětného Římana, ale nikdo kromě jeho spoluobčana nesměl býti jeho dědicem. Zákon Vokonianův, jenž zrušil dědičné právo žen, obmezil dědičný podíl ženy na sto tisíc sesterčí a jediná dcera byla odsouzena žíti v domě otce svého skorem jako cizinka. Z horlivosti přátelské a lásky rodičů vznikl šlechtetný úskok: v závěti jmenován byl spůso-bilý občan, a zároveň dáno mu na srozuměnou, aby vydal dědictví

té osobě, pro kterou bylo vlastně určeno. Chování svěřenských dědiců bývalo v tomto nesnadném postavení rozličné: přísahou se zavázali zachovávat zákony vlasti, a čest jim velela proti této přísaze jednati, a jestli dali přednost vlastnímu zájmu pod škraboškou vlastenectví, ztráceli čest a vážnost v očích všech ctnostných lidí. Prohlášení Augustovo uvolnilo jejich pochybnosti, udělilo právního schválení dědictvím k věrné ruce poručených a rozpletlo zvolna formy i závady republikánské právoevědy. Jelikož ale nové praxe svěření počalo zneužívat se, bylo svěřenskému dědici vyhláškami Trabelianskými a Pegasiánskými dovoleno ponechat pro sebe čtvrtý díl jmění a přenést na skutečného dědice všechny dluhy a žaloby na dědictví váznoucí. Výklad závěti byl přísný a doslovný, ale jazyk fideikomissi a codicilů byl podrobné a technické určitosti právníků zbaven.

III. Všeobecné povinnosti lidí vznikají z jejich veřejných i soukromých styků, ale zvláštní a vzájemné jejich závazky mohou býti účinkem 1. slibu, 2. dobrodiní neb 3. bezpráví. Byly-li tyto závazky zákonem schváleny, můžeúčastněná strana vymáhati splnění zavedením soudní žaloby. Na této zásadě osnovali právníci všech zemí jednotejnou právoevědu co správný vývod ze všeobecného rozumu a spravedlnosti.*)

1. Bohyně věry (lidské i společenské) bývala od Římanů nejen v chrámě, ale i v životě ctěna, a nevynikal-li tento národ dobrotivostí a velikodušností, udivoval Řeky upřímným a naprostým plněním nejobtížnějších závazků. A přece v tomtéž národě nestávaly se dle přísných pravidel patriciů a decemvirů ani holá smlouva, ani slib, ani přísaha občanským závazkem, jestli nebyly potvrzeny zákonnou formou stipulace (slibu žádání, potahování).

Ať je si etymologie latinského slova jakákoli, ale ono označovalo pojem pevné a nezrušitelné smlouvy, která se vždy vyjadřovala způsobem otázky a odpovědi: „Slibuješ-li mně sto kusů zlata?“ zněla slavně otázka Seja. „Slibuji“ — odpovídal Sempronius.

Přátelé Semproniovi, kteří za jeho schopnost i ochotu ručili, mohli na žádost Seja jednotlivě před soud pohnání býti; právní výhoda dělení, nebo pořádek vzájemných žalob znenáhla odšinuly se od přísné theorie stipulace. Aby platnost dobrovolného slibu stvrzena byla, požadovalo se právem souhlasu co nejobezřelejšího a dobře uváženího, a ten občan, jenž si právní jistotu zaopatřiti mohl, upadl v podezření podvodu a byl za nedbalost pokutován. Právníci

*) Instituce Cajovy, Justinianovy (Kniha III., kap. 14—30; kniha IV., k. 1—6.) rozeznávají čtyry druhy závazků: aut re, aut verbis, aut literis, aut consensu; mně se líbí mé roztržení lépe.

ale s důmyslem a dobrým výsledkem zasadili se, aby prosté závazky přešly ve formu závazku slavným slibem. Praetorové jakožto ochrancové společenské věry uznávali každý rozumný důvod pro dobrovolné a uvážené jednání, které před soudem jejich tvořilo slušný závazek, a byli hotovi žalobou dopomáhati k odvrácení škod.

2. Jelikož závazky druhé třídy působily se vydáním věci, označují se od právníků přídavným co věcné (hmotné). Původci dobrodiní náhrada z vděčnosti dítí se má; komu majetek jiného svěřen byl, toho posvátnou povinností jest tutéž věc navrátiti. V případě půjčky z přátelství jen půjčujcímu zásluha šlechetná přiznává se; při uložení věci tomu se připisuje, kdo ji přijímá; ohledně zástavy (pignus^{*)} i jiných zistných jednání v obyčejném životě odměňuje se dobrodiní ekvivalentem, a povinnost navracení dle povahy zdělky rozličně upravuje se. Latinským jazykem velmi dobře vyjadřuje se základní rozdíl mezi *commodatum* a *mutuum*, což chudý jazyk náš (anglický) nesprávně a zmateně povšechným a obyčejným slovem *loan*^{**}) označiti nutí se. Prvnějším (zápůjčkou) zavazoval se dlužitel k navracení tétéž věci, která mu k uhrazení prozatímných potřeb zapůjčena byla; poslednějším (půjčením) poskytovala se mu věc k užívání i k spotřebě, a on plnil vzájemnou (*mutuum*) svou závaznost podložením stejné specifické hodnoty dle správného odhadnutí v počtu, míře a váze. Smlouvou kupní převádí se svrchané vlastnictví na kupujícího, a ten nahrazuje dobrodiní přiměřeným množstvím stříbra nebo zlata, jež jsou cenou a měřítkem všech pozemských statků.

Závazky z pronajmu (*locatio*) plynoucí jsou ještě složitějšího druhu. Země i domy, práce i schopnosti na určitou dobu najímati se mohou; po uplynutí této doby věc sama vlastníku navrátiti se musí a sice s odměnou (mzdou) za užitek a užívání. Při těchto se ziskem spojených smlouvách, k nimž i smlouvy o spolčení a z rozkazu náležejí, myslí si někdy právníci vydání věci, aneb předpokládají přivolení obou stran. Skutečná zástava převedena byla od právníků v neviditelná práva hypoteky, a po uzavřené koupi za určitou cenu jde zisk i ztráta na účet kupujícího. Možno dobře tvrditi, že žádný člověk nejedná proti své výhodě, a přijímá-li kdo dobrodiní z nějakého jednání, je povinen podvolovati se i nákladu. Z tohoto neobmezeného předmětu všimá si dějepisec pronajímání pozemků i peněz, a nájemného za prvnější i úroků za poslednější, pokud se podstatně dotýkají prospívání

^{*)} V Ustanovenie základ; ruský základ (закладъ)

Pozn. překl.

^{**}) Gibbon původně zamýšlel sepsati historii svou jazykem francouzským, bál se, že se jí v anglickém jazyku nedostane rozšíření; vlastenectví ale zvítězilo.

Poznam. překl.

zemědělství a obchodu. Majitel půdy býval často nucen dávatí zálohu na penězích i zaopatřovati nářadí polní, a spokojiti se dílem z plodin. Byl-li nájemník neočekávaným pádem, morem neb násilím nepřátel přiveden na mizinu, žádal, aby mu zákonem poskytnuto bylo ulevení. Obyčejná lhůta trvala pět let, a valných i nákladných oprav nemohlo se očekávati od zemědělce, jenž prodejem statku směl býti každého okamžiku vyhnán.

Lichva, která se co veliké zlo ujala ve městě, odmítána byla dvanácti deskami a zamítnuta od téhož pobouřeného lidu, jehož leností a nedostatkem byla opět zavedena, na to od praetorů trpěna a konečně v Codexu Justinianově jasněji vyznačena. Osobám vznešeným dovoloval se mírný zisk čtyř ze sta; šest ustanoveno bylo za obyčejnou a zákonnou míru úrokovou; osm připouštělo se pro pohodlí průmyslníků i kupců, a dvanáct na pojistné námořní, jež starí nechtěli obmezovat, uznávajíce nebezpečí podniku; v jiných případech bylo provozování lichvy přísně obmezováno. Duchovenstvo na západě i východě zatratilo i nejnepatrnější úrok; avšak uznávání vzájemné výhody, jež zvítězilo nad zákony republiky, překonávalo i ustanovení církve, ano i předsudky lidstva. *)

3. Příroda i společnost ukládají povinnost, aby se spáchané bezpráví napravovalo; kdo soukromým bezprávím utrpěl, ten nabývá osobního práva a zákonitě žaloby. Byl-li něčí majetek svěřen naší péči, může potřebný stupeň ochrany stoupat nebo klesat dle výhody, která nám z takovéhoho dočasného držení vyplývá; za nevyhnutelné nahodilosti odpovědnými vždy nejsme, ale následky svévolného pochybení původci přičítati dlužno. Říman dobýval a vydobýval ukradené věci civilní žalobou znějící na krádež, třeba prošla řadou neposkrvněných i nevinných rukou; jen promlčením třiceti let zbavoval se nároků.

Rozsudkem praetora se mu navracela a způsobená škoda dvoj-, troj- i čtveronásobně nahrazovala dle toho, byl-li skutek spáchan tajným podvodem nebo veřejným oloupením, a byl-li zloděj postižen při skutku, nebo pozdějším pátráním dopaden. Aquilianský zákon chránil živý majetek občana, totiž jeho otroky i skot od zlomyslného poškození nebo zanedbání; domácímu skotu přiznávána byla cena nejvyšší, která v roce před utracením jeho platila. Osobní pohanění zmírňuje nebo přiosťruje se dle mravů doby a citlivosti osoby; potupa nebo bolest způsobená slovem či udeřením nesnadno oceňuje se ekvivalentem na penězích. Necitelná jurisprudence decemvirů shrnula všechny ukvapené pohany, pokud

*) Cato, Seneca, Plutarch rozhodně zatratili lichvu. Dle etymologie slova *foenus* a *τοκος* kapitál úroky plodí. „Neplodného kovu zplodenci“ volá Shakespeare, a jeviště je ozvěnou hlasu veřejného.

nebyl porouchán úd, pod pokutu pět a dvaceti asses, ku které útočník býval odsouzen. Hodnota těchže peněz klesla během století z jedné libry až na půl unce, a bohatý i zpupný Říman mohl si dovolit rušit i zadostčiniti zákonu dvanácti desek. Veratius běhal ulicemi, bil do tváře klidně jdoucí kolem něho, a průvodčí jeho vyplácel jim z měšce zákonem ustanovených pět a dvacet měděných, cenou asi jednoho šillingu. Spravedlivější praetorové vyšetřovali a posuzovali důvody každé stížnosti. V přisuzování civilních náhrad osobil si úřad právo uvažovati rozličné okolnosti dle času a místa, dle věku i hodnosti, jež mohou přičiňovati poputu nebo bolesti pohaněné osobě.

Připustil-li úřad myšlenku pokuty, trestu nebo příkladu, zasahoval do oboru práva trestního, třeba nedostatečnosti jeho odpomáhal. Popravu albanského diktatora, jenž byl od osmi koní roztrhán, vypisuje Livius co první a poslední příklad římské ukrutnosti při trestání nejhнусnějších zločinů. Tento výkon spravedlnosti či pomsty, spáchán byl na nepříteli v záchvatu vítězném a na rozkaz jediného člověka. Dvanáctero desek poskytovalo ještě pádnějšího svědectví o národním duchu, neboť byly sestaveny nejmoudřejšími v senátu a přijaty svobodným odhlasováním lidu, a přece jsou tyto zákony podobně ustanovením Drakonovým, psány krví. Schvaluje se v nich nelidská a nerovná zásada odvěty: oko za oko, zub za zub, úd za úd, nemůže-li se provinilec zachránit složením pokuty tří set liber měděných. Decemvirové hojně užívali lehčích trestů, jako mrskání a ztrátu svobody; na devět zločinů rozličného druhu ustanovena byla ztráta hrdla.

1. Na všelikerou zrádu proti státu, a na udržování spojení se zjevným nepřítelem. Poprava byla potupná i krutá. Hlava nešlechtného Římana byla zahalena rouškou, ruce jeho spjaty na zádech, a když byl zmrskán od liktora, byl pověšen uprostřed Foru na kříž nebo prokletý strom.

2. Na noční schůze ve městě, buď si účelem jich rozkošnictví, náboženství nebo veřejné blaho.

3. Na vraždu občana, neboť lidský cit žádal, aby prolita byla krev za krev.

Ohavnější než meč a dýka je jed, a my trneme nad dvěma děsnými případy, jež svědčí, jak záhy se takováto zchytralá mrzkost dotkla prostoty republikánské a cudných ctností římských žen. *)

*) Livius zmiňuje se o dvou pamětihodných dobách spustlosti, v nichž bylo tři tisíce osob z travičství obžalováno, a sto devadesát vznešených žen usvědčeno. Hume rozeznává doby veřejných i soukromých ctností. Já soudím, že takovéto výbuchy zlotřilosti (jako ve Francii r. 1680) jsou nahodilé a v mravech národa nijakých stop nezanechávají. (Scheiermacher tvrdil, že se výbuchy zlivosti ve Francii vracejí periodicky. Poznám. překl.)

Otcovrah, jenž se prohřešil proti povinnostem přírody a vděčnosti, vržen byl v pytli do řeky nebo do moře, a kohout, zmijs, pes i opice dávány mu byly postupně za příslušné soudruhy. V Itálii nebylo opic, a teprve v polovici šestého století vyšel tento nedostatek na jevo, když vina otcovraždy poprvé vyskytla se.

4. Na zlomyslné žhářství. Když byl vinník zmrskán, do plamenů uvržen byl a v tomto případě rozum náš kloní se k uznání spravedlnosti odvety.

5. Křivopřísaha před soudem. Podplacený a zlomyslný svědek svržen byl se skály tarpejské po hlavě na usmíření spáchané nepravosti, která proto mívala v zápětí ještě broznější zlo, čím přísnější byl zákon, a kdy psaných dokladů nedostávalo se.

6. Za porušenost soudcovu, jenž přijímal dary a pronášel nespravedlivé výroky.

7. Za hanopisy a satyry, jichž nevázaný obsah rušil klid nevědomého města.

Spisovatel byl bit kyjemi, slušný to pro něho trest, ale s jistotou se neví, vypustil-li kdy ducha pod ranami kata.

8. Za působení škody za doby noční na polích souseda. Přestupník pověšen byl co příjemná bohyni plodin obět. Božstva lesů nebyla tak neukrotitelná, a kdo zkazil vzácnější strom, musil zaplatit mírnou pokutu pětadvaceti liber měděných.

9. Za kouzla a čary, jež dle mínění latinských pastýřů měly moc vyčerpávat sílu nepřítele, zbavovat ho života a co zasadil, na jiné místo přenášet. Ještě zbývá zmíniti se o krutosti dvanácti desek k nedostojičným*) dlužníkům, i přidržím se raději doslovného starodávneho znění než lesklých vědůstek novější kritiky. Po soudním důkazu nebo přiznání se k dluhu, byla Římanu povolena třicetidenní lhůta z milosti, než byl vydán v ruce spoluobčanů. V tomto soukromém vězení dostával dvanáct uncí rýže denně, mohl býti spoután řetězem patnáct liber těžkým, a třikráte byl vyveden na tržiště, aby se mohl dovolávat soucitu přátel nebo rodáků. Po uplynutí šedesáti dnů vyrovnával se dluh ztrátou svobody neb hrdla; dlužník byl buď usmrčen, aneb do otroctví za Tiberu prodán. Bylo-li neuprosných a zatvrzelých věřitelů více, měli dle zákona právo roztrhat jeho tělo, a tím nasytit děsnou pomstu.

Obhájcové tohoto ohavného zákona dokládali, že odstrašuje lidi líné a ošemetné od dělání dluhů, jež nebudou moci zaplatiti; zkušenost ale sama zapudila tento strach, jelikož se dokázalo, že se nenašel věřitel, jenž by se byl domáhal této pokuty smrti a těla dělení, již ničeho nedosahoval.

Když mravy v Římě znenáhla zjemněly, byl trestní codex

*) Insolvent: nedostáti platu = nedostojičný; rus. неспособный.

decemvirů zrušen lidskostí žalobců, svědků i soudců, a beztrestnost následovala po nemírné přísnosti. Dle zákonů Porcianských a Valerianských nesměl svobodný římský občan kteréhokoli hlavního města ani na hrdle, ani jinak tělesně trestán býti; dřívější krvavá ustanovení připisovala se chytře, a snad i právem, duchu nikoli patriciů, ale královské zvolnovlády.

Jelikož zákonů trestních nebylo, a civilní žaloby nedostatečnými se osvědčily, byla spravedlnost i mír v městě jen poněkud soukromou právomocí občanů udržovány. Nešlechetníci, již žaláře naše naplňují, jsou vyvrhelové společnosti, a zločiny, jichž se dopouštějí, možno přičítati nevědomosti, chudobě a zvířeckým náklonostem. Dopustil-li se nejnižší plebej těchto ohavností, mohl se dovolávat a zneužívat posvátného občanství republiky, ale nevolník nebo cizinec byli přibiti na kříž, bylo-li proti nim důkazů nebo podezření, a této přísné i summari spravedlnosti mohlo používati se vůči větší části obyvatelstva římského.

V každé rodině nacházel se domácí tribunal, jenž nebyl, jako praetorův, obmezen na všímání si zevnějších skutků: ctnostné zásady a zvyky vštěpovaly se kázní vychovatelskou, a římský otec byl odpovědným za chování dítek, jelikož směl nakládat s jejich životem, svobodou a dědictvím bez odvolávání se. V případech naléhavých měl občan právo mstiti se za soukromé nebo veřejné křivdy. Židovský, athénský i římský zákon souhlasně schvalovaly zabítí nočního zloděje; za dne směl býti loupežník zabit, zjistilo-li se nebezpečí nebo křivda. Kdo dopadl cizoložníka v manželské své posteli, směl vykonati mstu dle své libosti; jednání nejkrvežíznivější a nejsvévolnější omlouvalo se daným pohoršením, a teprve nedlouho před panováním Augustovým doháněli se manželové k uvážení hodnosti provinilcovy, a otec musel zatratit dceru svou i se svůdníkem. Po vypuzení králů byl každý ctižádostivý Říman, jenž by se byl osmělil hodnost jich přijmouti a zvolnovládu nápodobiti, obětován bohům podzemním: každý ze spoluobčanů jeho ozbrojen byl mečem spravedlnosti a skutek Brutův, jakkoli se citům vděčnosti i rozšafnosti přičí, soudem vlasti jeho posvěcen byl.*)

Barbarský obyčej nošení zbraní v čas míru**), a krvavé zásady cti Římanům byly neznámy, a po nejkrásnější dva věky, od

*) Zákon tento od Livia a Plutarcha (Publikola) poznamenán byl: „Ač v těch věcech tak byl zákonodárcem lidu přejícím a mírným, u věcech mírných jinak přece trest utužil. Neboť dal zákon, jenž dopouštěl bez rozsudku usmrtiti toho, který samovládcem býti chtěl; vraha pak krvavé viny sprostoval, podá-li důkazy zločinu.“ (Vaničkův př.) Poznam. prekl.

**) *Πρωτοι δὲ Ἀθηναῖοι τὸν τε σιδηρὸν κατέθεντο.* Thukyd. lib. I., 6. Historik, jenž by měřil dle této okolnosti stupeň vzdělanosti, odvrátil by se s nevolí od barbarství evropského dvora.

zavedení úplné rovnosti až k ukončení Punických válek, město nikdy vzpourami znepokojováno, a zřídka jen ohavnými zločiny poskvřováno bývalo. Nedostatek trestních zákonů pocítěn byl, když všelikeré nepravosti stranic tvůrce ve vlasti a vládou v cizině rozdmýchovány byly. Za Cicerona každý soukromý občan požíval práva anarchie; každý z předních úředníků republiky mohl povznést se až k lákavé moci královské, a občanské ctnosti jejich, bezděčný to výkvět přírody a filosofie, zasluhují nejvřeější chvály. Verres, tyran na Sicílii, jenž po tři leta páchal loupeže, ukrutenství, a povoloval tělesným chtíčům, mohl být soudně pohnán k navrácení toliko tří set tisíc liber sterlingů, ano povaha zákonů, soudců, a snad i žalobce byla takového rázu, že Verres po nahrazení třinácté části způsobené loupeže směl se do zátiší uchýliti, a pohodlnému i rozmařilému životu se oddati.*)

Diktator Sylla učinil první nedokonalý pokus o napravení náležitého poměru mezi zločinem a trestem; neboť i uprostřed krvavých vítězství spíše o potlačení nevázanosti než svobod římských se snažil. Sylla honosil se libovolným vypovězením čtyř tisíc a sedmi set občanů, ale co zákonodárce šetřil předsudků doby, a místo prohlašování trestu smrti na loupežníky nebo vražedníky, na vojevůdce, jenž zradil vojsko, nebo na úředníka, jenž ve zkázu uvedl kraj, spokojoval se tím, že pokutu na penězích přituzoval vyhnanstvím či odepřením vody a ohně dle znění více konstitučního.

Kornelianskými a později Pompejanskými i Julianskými zákony byla nová soustava trestní jurisprudence zavedena, a potomní císařové od Augusta až do Justinia zastírali vlastní přibývající přísnost jmeny prvních původců. Vymyšlení a časté užívání mimořádných trestů mělo vznik svůj ve snaze, aby se pokrok despotie urychlil a zahalil. Jednalo-li se o odsouzení vznešeného Římana, byl senát vždy ochoten zmásti na žádost velitelů moc soudcovskou a zákonodárnou. Vladařové byli povinni libovolným a přísným konáním práva udržovati pokoj ve svěřených krajích; svobody občanské zanikaly v rozsáhlé říši, a španělský jistý zločinec, jenž se odvolával na své římské občanství, byl na rozkaz Galbův přibit na úhlednější a vyšší kříž.**)

S trůnu dávala se příležitostná nařízení, dle nichž se mělo rozhodovat o otázkách, přesahujících novostí a důležitostí moc i rozmysl prokonsula.

*) Verres žil ještě třicet let po své při až do druhého triumvirátu, kdy byl od Marka Antonia, jenž se vyznamenával vkusem pro korintické nádoby, ze země vypovězen.

**) Byl to poručník, jenž otrávil svou svěřenku. Zločin byl hrozný, a Suetonius počítá potrestání jeho k těm skutkům, v nichž se Galba jevil co vehemens, et in delictis coercendis immodicus.

Vyhnanstvím a stínáním trestány byly jen osoby vzácné; zločincové z třídy nižší byli věšeni, pálení, pohřbíváni v dolech nebo předhazováni divoké zvěři v amfiteatrech. Ozbrojení loupežníci byli trestáni a hubeni co nepřátelé společnosti. Kdo odjímal koně a skot, propadal pokutě smrti, ale pouhá krádež považovala se jednostejně za pouhou civilní a soukromou křivdu. Panovníci vyměřovali příliš často sami libovolně a dle vlastního uznání vinu i způsob trestu, a poddaný vězel v úplné nevědomosti co do právního nebezpečí, jež mu hrozilo při každém jeho jednání v životě.

O hříchu, nepravosti a zločinu pojednávají theologie, ethika a právovéda. Jestli se soud těchto shoduje, dotvrzují se vzájemně; nastává-li mezi nimi různost, moudrý zákonodárce uvažuje vinu i trest dle míry spáchaného na společnosti bezpráví.

Dle této zásady považován byl i nejmělejší útok na život nebo majetek soukromého občana za méně ohavný než zrada nebo vzpoura, jimiž se porušuje majestát obce pospolité; podajní právníci prohlásili svorně, že celá obec pospolitá v osobě náčelníka zahrnuta jest, a ostří Julianského zákona stávalo se stálou bdělostí císařů ještě více břitkým. Vilné obcování dvou pohlaví může býti trpěno co popud přírody, nebo co pramen nepořádku a zkaženosti zapovídáno, avšak z cizoložství ženy veliké ublížení pochází dobré pověsti, jmenu a rodině manželově.

Když moudrý Augustus libovольnost pomsty potlačil, jal se tento domácí zločinný skutek stíhati tresty zákonnými, a provinilé osoby bývaly po zaplacení těžkých pokut k dlouhému, nebo doživotnímu vyhnanství na dvou od sebe vzdálených ostrovech odsuzovány. Náboženství stejnou hanou stihá i nevěru manželovu, jelikož ale nemá stejných následků civilních, nedovolovalo se manželce vymáhati si před soudem zadostiučinění za způsobené bezpráví*) a rozdíl mezi cizoložstvím prostým a dvojnásobným, jenž se vyskytuje v právu kanonickém co velice důležitý, byl právovédě Codexu a Pandekt neznám.

Nerad uvedu a spěšně přejdu hnusnou nepravost, již stud se zdráhá pojmenovat, a již jen s ošklivostí vzpomíná přirozenost lidská. První Římané byli svedeni příkladem Etrusků i Řeků, a potřeštěnému zneužívání hojnosti a moci zdála se každá nevinná potěcha mělkou; zákon pak Skatinianský, jenž byl vynucen skutkem násilným, zanikl časem pro veliké množství zločinů.

Dle tohoto zákona napravovalo se sprznění nebo svedení svobodného jinocha, jakožto osobní křivda, nepatrnou náhradou desíti tisíc sestercií, čili osmdesáti liber; prznitel směl býti zabit,

*) Severus přiznal muži v případě cizoložstva právo veřejné obžaloby. (Cod. Justin., lib. IX., tit. 9, leg. 1.) Tak rozličné jsou následky nevěry se strany muže nebo ženy, že v tomto právu žádné nespravedlnosti neshledáváme.

postavila-li se mu nevinnost na odpor, nebo chtěla-li se pomstít, a kojím se vírou, že kdo v Římě i Athenách dobrovolně a zženštilé své pohlaví zapřel, byl zbaven cti a práv občanských. *) Přísné veřejné mínění nedovedlo zabránit páchání této nepravosti; nezrušitelné poskvrnění mužskosti zmateno bylo s lehčím přestupkem smilstva a cizoložství, aniž byl chlípík podrobován téměř zneuctění, jímž hanobil ženského nebo mužského druhu vlastní viny.

Všichni básníci od Catulla až na Juvenala žalují na zkaženost doby, a úřadové činili jen slabé pokusy o nápravu mravů; teprve nejctnostnější z caesarů prohlásil hřích proti přirozenosti za zločin proti společnosti. **)

Zaroveň s náboženstvím Konstantina ***) zavládl v říši nový duch zákonodárný, jenž je hoden úcty, třeba ve mnohém byl pochybil. Zákony Mojžíšovy uznány byly za božský pramen spravedlnosti, a panovníci křesťanští přispůsobovali trestní svá ustanovení dle stupně mravní i náboženské zkaženosti.

Na cizoložství poprvé byl prohlášen trest smrti, a křehkost pohlaví postavena na roveň s travičstvím, vraždou, kouzelnictvím a otcovraždou; tytéž tresty uloženy byly na činnou i trpnou vinu pederastie, a všichni provinilci, ať si stavu svobodného nebo služebného, byli topeni, stínáni, anebo za živa do msticích plamenů vrháni. Cizoložníci docházeli všeobecným soucitem pokolení lidského ušetření, ale milovníky vlastního pokolení pronásledovalo všeobecné a zbožné rozhorlení; vlné mravy Řecka převládaly ve městech asiatských, a bezženství mnichů i duchovenstva bylo příčinou všelikých neřestí. Justinian zmírnil trest alespoň za nevěru ženy: provinilá manželka bývala odsuzována k samotě i pokání, a po dvou letech se mohla navrátit do náruče promíjejícího manžela.

Avšak tentýž císař osvědčil se nelítostným karatelem nemůže chlípnosti, a kruté jeho pronásledování možno jedva omluviti šlechetnou jeho k tomu pohnutkou. Účinek ediktů svých rozšířil na veškerá minulé i budoucí provinění v odporu se všemi zásadami spravedlivosti; jen předběžně dovolovala se kratinká lhůta k pokání a přiznání.

*) Čtenáři klassických spisů přijdou na paměť přčetná nepěkná místa; připomenu toliko chladnokrevné prohlášení Ovida:

„Odi concubitus qui non utrumque resolvunt.

Hoc est quod puerum tangar amore minus.“

**) Theodosius odklidil podzemní skryše v Římě, v nichž se prostituce obou pohlaví páchala beztrestně.

***) Viz zákony Konstantina a nástupců jeho proti cizoložství, hříchu sodomskému a jin. v Theodosianském (lib. IX., lit. 7, leg. VII.; lib. XI., lit. 36, leg. 14) a Justinianském codexu (lib. IX., lit. IX., leg. 30. 11). Tito panovníci mluví jazykem vášně i spravedlivosti, a podvodně připisují přisnost svou prvním caesarům.

Trest přebolestné smrti býval vykonáván odejmutím hříšného údu, nebo vrážením ostrých třtinových konečníků do nejcitlivějších trubic i porů, a Justinian hájil příslušnost popravu tím, žeby zločinec byl býval rukou zbaven, kdyby z rouhačství byl usvědčen.

Dva biskupové, Izaiáš z Rhodu a Alexandr z Diospole, vloženi byli v takovémto potupném a hrozném stavu ulicemi Konstantinopole, an vyvolavač hlasem svým napomínal bratry jejich, aby děsného tohoto naučení pamětlivi jsouce posvátnosti stavu svého neposkvrňovali. Snad byli tito hodnostové nevinní. Výrok smrti a potupy prohlašoval se následkem nepatrného i podezřelého svědectví dítěte nebo služebníka. Soudcové předpokládali přestupné přivržení ku straně zelené, bohatství i nepřátelství k Theodorě, a pederastie kladla se za vinu těm, jimž se žádný jiný zločin za vinu klásti nemohl.

Francouzský filosof*) podotknul, že cokoli je tajuplné, musí býti i pochybné, a že přirozené ošklivosti k nepravosti může co nástroje tyranství zneužíváno býti. Avšak příznivé mínění téhož spisovatele, že zákonodárce dobrému vkusu a rozumu lidstva důvěřovati může, vyvrací se nevitáním odhalením dřevnosti a rozšířeností náказы.**)

Svobodní občané Athen i Říma těšili se ve všech trestních případech neocenitelné výsadě býti souzenu svou vlastní zemí.

1. Vykonávání právosudí jest nejdávnějším úřadem panovníků: úřad ten konán byl od králů římských a zneužíván od Tarquinia, jenž bez zákona i rady prováděl libovolný soud svůj. Tato královská praerogativa přešla na nejprvnější konsuly, avšak posvátné právo odvolání se brzy odklidilo jurisdikci úřadů, a o všech veřejných právních záležitostech rozhodoval svrchovaný tribunal lidu. Avšak bezuzdná, nad formy povznešená demokracie přechasto zneužívá i nejpodstatnější zásady spravedlnosti: zpupnost despotická bývala často přiosťřena plebejskou závistivostí, a hrdinové athenští mohli často vychvalovati blaho perských poddaných, jichž osud závisel na libovůli jen jediného tyрана.

Některá blahodárná ustanovení, jimiž lid sám hleděl udržovati vášně své na uzdě, byla příčinou i výsledkem vážnosti i střídmosti

*) Montesquieu, *Esprit de Loix*, lib. XII., c. 6. Tento výmluvný filosof smiřuje práva svobody i přírody, jež by se nikdy neměla oddělovat.

**) Ohledně zkaženosti Palestiny, dva tisíce let před dobou křesťanskou, nahlédni do historie a zákonů Mojžíšových. Na starou Gallii horlí Diodor ze Sicílie, na Čínu mohamedánští i křesťanští cestovatelé (*Ancient relations of India and China* p. 84, přel. Renaudotem), na prvobytnou Ameriku španělští dějepisci. Myslím a doufám, že černoši ve vlastní zemi této mravní náказы neznali.

Římanů. Právo obžaloby náleželo úřadům. Odhlasováním pět a třiceti tříd mohla se uložit pokuta peněžní; avšak vyšetřování všech přirozených přečinů vyhrazovalo se základnímu shromáždění centurií, v nichž vliv i majetnost měly převahu. Opětných prohlášení a odročení užívalo se k získání času, pokud by předsudek i zášť neuměrnily se; veškeré jednání mohlo být zrušeno, vyskytlo-li se příznivé znamení, neb odporující tribun; takovéto před tvář lidu vedené přelíčení bývalo méně nebezpečno nevinnému a přestupníku méně příznivo. Avšak tímto sloučením soudcovské i zákonodárné moci vznikala pochybnost, byla-li obžalovanému udělena milost, anebo byl-li za nevinna prohlášen; athenští a římsí pak řečníci, hájící vznešeného klienta, v důvodech svých nejen spravedlnosti, ale i politiky a dobrotivosti vladařovy dovolávali se.

2. Obesýlání občanů k souzení každého vinníka stávalo se tím obtížnějším, čím více občanstva i přestupníků přibývalo; proto bylo prospěšným uznáno, aby soudní moc lidu byla přenesena na řádnou vrchnost nebo mimořádné inkvisitory. V nejdřívějších dobách bývalo takových vyšetřování pořádku a jen příležitostně; na počátku sedmého století Říma staly se trvalými, neboť praetorům byla na každý rok udělena moc zasedati v soudě nad zemězradou, vydíráním, zpronevěřením a podplatností; Sylla pak rozmnožil počet praetorů a rozšířil soudní vyšetřování i na takové zločiny, jež příměji ohrožovaly bezpečnost jednotlivců. Tito inkvisitoři sestavovali a vedli přelíčení, směli však vynášeti toliko výrok většiny soudců, kteří byli přirovnáváni anglickým porotcům, ač spíše nesprávně než dle pravdy.*) Praetor sám sestavoval ročně seznamy starších a ctihodných občanů, již tento důležitý a obtížný úřad zastávali. Po mnohých konstitučních bojích byli voleni v stejném počtu ze senátu, stavu jezdeckého i lidu; k jednotlivým vyšetřováním ustanovovalo se jich čtyři sta padesát, a rozličné seznamy či dekurie obsahovaly asi jména několika tisíc Římanů, již představovali soudcovskou autoritu říše.

Při každém jednotlivém případě byl dostatečný počet z osudí tažen; rozsáhnost jejich zabezpečována byla přísahou; způsob ballotáže zajistil jim neodvislost, a podezření v strannictví bylo tlumeno odmítkami žalobníka i žalovaného; počet soudců Milona sešel následkem vylučování z obou stran na jeden a padesát hlasů či tabulek k propuštění, odsouzení nebo příznivému pochybování.

3. Při takovéto civilní pravomoci býval praetor města sku-

*) Tento úřad dlužno považovati v Římě i v Anglii za příležitostní povinnost a nikoli placený úřad. Povinnost jednohlasného výroku je vlastní zákonům anglickým, jež odsuzují porotce k útrapám, jichž je zločinec zbaven.

tečným soudcem, ano skoro zákonodárcem; jakmile ale zavedl zákonnou žalobu, přenechával naznačení skutků delegatu. S přibýváním soudních jednání nabýval i vrchní soud centumvirů, jemuž předsedal, vždy více důležitosti i vážnosti. Úředniku, jenž býval ročně volen hlasy lidu, mohla se svěřiti svrchovaná moc, ať si jednal o sobě, nebo v souhlase s radou. Řád svobody i její opatření vyžadoval výkladů; řád despotie je nesložný a mrtvý. Před dobou Justinianovou, snad i Dioclecianovou zbyl z dekurií římských soudců pouhý název; skromná rada přísedících se buď přijímala neb zavrhovala, a v každém tribunale vykonávána byla civilní i trestní pravomoc od jediného úředníka, jenž býval povýšen nebo potupen dle libovůle císařovy.

Říman z úhlavního zločinu obžalovaný mohl uniknouti soudnímu rozsudku dobrovolným vyhnáním nebo sebevraždou. Pokud vina jeho nebyla zákonem dokázána, předpokládala se jeho nevinnost, a osoba jeho zůstávala nedotknutou; než se spočítaly hlasy poslední centurie, mohl se uchýliti do některého ve svazku spolkovém se nacházejícího města v Italii, Řecku nebo Asii.*) Jméno i jmění jeho zachránilo se touto občanskou smrtí aspoň jeho dětem, a mohl ještě docházeti štěstí v užívání všelikých rozumných i smyslných požitků, jestli mysl jeho příliš neutkvěla na ctižádostivém pachtění Říma, dovedla snášeti jednotvárnost a tišinu Rhodu nebo Athen.

K uniknutí tyranie caesarů bylo odvážnějšího činu třeba, avšak s činem takovým spřátelovalo učení Stoiků, příklad nezmuzilejších Římanů a povzbuzení zákona.

Těla odsouzených zločinců bývala vydávána veřejné potupě, a zabavením jejich majetku uvaleno na děti větší zlo chudoby. Jestli oběti Tiberia a Nerona předvíдалy rozhodnutí panovníka nebo senátu, odměňovala se jejich odvaha a dobrovolná smrt pochvalou lidu, slavným pohřbem a platností jejich závětí. Veliká lakota i ukrutenství Domiciana zbavily, zdá se, nešťastníka této poslední útěchy, již mu odpírali i dobrotiví Antoniové.

Dobrovolná smrt, která ve věcech hrdelních vstupovala mezi obžalobu a rozsudek, považována byla za přiznání se k vině, a majetek nebožtíkův dle nároků lidských připadl pokladně. Právníci však vždy šetřili přirozeného práva občana, dle něhož smí naložiti se svým životem dle libosti, a posmrtní potupa, již Tarquinius vynášel, aby skutky zoufalosti svých poddaných zabránil, nebyla od následujících tyranů jeho opět zavedena, ani nápodobena. Vláda

*) Rozsáhlost Hše i města Říma nutila vyhnance k vyhledání vzdálenějšího útulku.

tohoto světa ztratila moc nad tím, jenž se života zbaviti chce, a ruku jeho může zadržeti toliko náboženstvím vstípená bázeň budoucího stavu.

Virgil počítá samovrahy spíše k nešťastníkům než k přestupníkům, a poetické bájky o pekelných stínech nemohly mít opravdového účinku na věrování a jednání lidí. Příkazy evangelia nebo církve uvalila konečně na mysle křesťanů zbožnou nevolnost a odsuzují je, aby bez reptání očekávali, až jim kat či nemoc poslední ránu zasadí.

Trestní ustanovení tvoří jen velmi nepatrnou část dva a šedesáti knih Codexu a Pandekt, a při každém soudním jednání rozhoduje se o životě a smrti občana s menší opatrností a váháním než o nejobyčejnějších otázkách, týkajících se smlouvy nebo dědictví. Tato zvláštní rozdílnost vyplývá z povahy trestního i civilního právnictví, ač se poněkud může ospravedlnit i naléhavou nutností, aby hájen byl mír společenský. Povinnosti naše vůči státu jsou nesložné a jednostejné; zákon, dle něhož vinník bývá souzen, není napsán toliko na mramoru a mědi, ale i ve svědomí přestupníka, a vina jeho dokazuje se obyčejně svědectvím jediného skutku.

Avšak poměr nás každého k druhému je rozmanitý a nekonečný: povinnosti naše tvoří, ruší a mění se křivdami, dobrodiním a sliby, a vykládání dobrovolných smluv i závětí, k nimž podvod nebo nevědomost byly pohnutkou, vyžaduje velikého a pracného namáhání důvtipu soudce. Záležitosti lidské stávají se mnohonásobnými obchodem a šířením panství; přebývání stran v krajinách vzdálených bývá příčinou nejistoty, průtahu a nevyhnutelného odvolání se od místních k úřadům vrchním. Justinian, řecký císař Cařihradu i východu, byl zákonitým nástupcem latinského pastýře, jenž založil osadu na březích Tiberu.

V době třinácti set let zákony pokračovaly neochotně dle změn ve vládě a v mravech, a chvalnou snahou po spojení dávných jmen s novějšími ústrojstvy, porušil se soulad a rozšířil se objem nejasného a nepravidelného systému. Zákony, jež při kterékoli příležitosti nevědomost poddaných omlouvají, vyznávají tím svou vlastní nedokonalost; Justinianem zkrácené občanské právnictví zůstávalo i na dále tajuplnou vědou i výnosným obchodem, a spleťtitost studia stávala se soukromou pílí odborníků desateronásob neproniknutelnější.

Útraty, povstávající z vedení rozepře, přesahovaly někdy cenu předmětu a poškozený, byl-li chudý neb obezřelý, vzdával se i nejspravedlivějších nároků. Tak drahé konání spravedlnosti mohlo sloužiti k ukročení svárivosti, avšak nestejným břemenem vzrůstal vliv boháčů i bída chudiny. Takovýmto zabíhavým a drahým jednáním dochází bohatý protivník značnějších výhod než nahodilým uplacením soudce. Zkušenost o zlořádech, jichž ani naše doba, ani

naše vlast není prosta, vzbuzuje snad časem šlechetné rozhořčení a přání, aby se složité naše právosudí raději nahradilo prostými a úhrnnými výroky tureckého kadiho. *)

Po klidnějším uvážení sami poznáme, že je takovýchto forem i průtahů třeba na ochranu osoby i majetku občanstva, že uvážení soudcovo může býti nejhlavnějším nástrojem tyranie a že zákony svobodného národa mají předvídat i určovati každou otázku, která může vzniknouti při vykonávání moci nebo jednáních průmyslových. Panování Justinianovo spojovalo v sobě zlořády svobody i otroctví; a Římané sténali pod mnohonásobností zákonů i libovůlí panovníka. **)

*) Zajímavá jsou následující slova genialního i lidumilného Dostojevského:

„— Строгость и непрерывное, буквальное исполнение закона — вотъ и все что требуется! Эти бездарные исполнители закона рѣшительно не понимаютъ, да и не въ состоянни понять, что одно буквальное исполненіе его, безъ смысла, безъ пониманія духа его, прямо ведетъ къ безпорядкамъ, да и никогда къ другому не приводило. Въ законахъ сказано, чего же больше?“ говорятъ они и искренно удивляются, что отъ нихъ еще требуютъ, въ придачу къ законамъ, здраваго разсудка и трезвой головы. Последнее особенно кажется многимъ изъ нихъ излишнемъ и возмутительною роскошью, стѣсненіемъ, нетерпимостью.“

**) Překladatel použil co pomůcky: „Justiniana ciesaře Ustanovenie a naučenie“ vyd. Herm. Jirečkem a Vaníčkova překladu Plutarchových životopisů. Pokračovati se bude (dá-li Bůh) ve vydávání celého díla „The Decline and Fall of the Roman Empire“ (Klesání i Pád říše římské) od Gibbona, jakmile nastane příznivější takovému podniku doba. Nejzajímavější článek z Gibbonovy historie „O založení Cařihradu“ uveřejněn byl již v „České Rodině“; přítomná kapitola pokládá se za jednu z nejtěžších. Z poznámek přeloženy pouze ty, které se překladateli zdály k vysvětlení textu potřebnějšími. Macaulay je kdesi nazval zbytečným u Gibbona učeným haraburdím.

Anglicko-slovanská knihovna.

Vydává J. Váňa.

V Sládkově „Lumíru“ (od 10. února 1881) čteme následující pozoruhodná slova:

„V Anglii zemřel dne 5. t. m. v 86. roce věku svého Tomáš Carlyle, historik, essayista, filosof a jeden z největších mužů naší doby. V češtině nemáme z jeho děl přeloženo ničeho. Bylo by již jednou na čase, aby se u nás překladatelská práce v belletrii i vědě sorganisovala. Byly doby, kdy mohl se směle vydati Macaulay a šel na odbyt; nyní kráčí kolem nás celá řada velikánů ducha a my v Čechách o jejich dílech nevíme ničeho. V tomto ohledu nalézáme se proti dřívější době v úpadku.“

Vydavatel „Angl.-slov. knihovny“ poukazoval, jakož i mnozí jiní, na tento úpadek v Umělecké besedě již před dvěma lety, a navrhoval, aby se duševní spojení s cizinou systematicky udržovalo. České obecnstvo si prvních sešitů „Angl.-slov. knihovny“ laskavě povšimlo, což vydavatele povzbudilo k dalšímu pokračování, a připraveny jsou objemnější úryvky z následujících spisovatelů a děl:

Kníže Vasilčikov (Samoupravenie).

Green (Renaissance a Puritanism).

Samarin, Bělinský.

Adam Smith (Nahromadění kapitálu, či produktivní i neproduktivní práce; výlohy na ústavy ku vzdělání lidu ve všech dobách).

Pisemský, Kochanovská, Grigorovič.

Tain's History of English literature (Renaissance a reformace, Dickens Carlyle atd.)

Thomas Buckle's History of civilization (Francouzská revoluce, výsledek studování zřízení anglických).

James C. Morison, M. A. o Gibbonově historii „Klesání a pád říše římské.“

Alfred Russel Wallace (The Malay Archipelago).

Markýz z Bathu (O Bulharsku).

Ralston (O dávné historii Ruska).

Budilovič.

Arnold Mathew (O vzdělanosti).

Lord Macaulay (O Baconu).

„ „ (O židovské otázce).

„ „ (O papežství).

Sutherland Edwards (O Rusku).

Thomas Carlyle (Historie Cromwella, drobné spisy).

Max Müller (Chips from a German workshop atd. atd.)

Pypin (Bělinský a jeho korespondence).

David Hume (Pojednání o přirozenosti člověka) atd. atd.

Již vyšlo :

Mra Gladstona Řeč 10 kr.

Grigorovič „Na ruské roli“ 20 kr.

J. Stuart Mill „O Individualitě“ 20 kr.

E. Gibbon „O právu římském“ 50 kr.
